

»NAŠ NAROD« LJUDEVITA GAJA IZ 1835. GODINE

Nikša Stančić

1. Članak »Naš narod« u historiografiji

U kolovozu 1835. god. Ljudevit Gaj je u »Danici«, u njenom prvom go-dištu, tiskao članak pod naslovom »Naš narod«. ¹ U njemu je iznio sažete po-datke o Slavenima, na koje se kao cjelinu i odnosi njegov izraz »naš narod«, o veličini, zemljopisnom smještaju, te vjerskoj i političkoj pripadnosti nji-hovih »svrži«, »grana« i koljena«. U članku, tiskanom na samom početku hrvatskog preporodnog pokreta, u sustavnom je obliku iznio i svoje poima-nje hrvatskog etnikuma i njegovih odnosa prema južnoslavenskim i općeni-to slavenskim narodima. Zbog toga se historiografija koja se bavila Gajem i hrvatskim narodnim preporodom na taj članak često obazirala. ² Najveću je važnost tom članku pridavao prof. dr. Jaroslav Šidak, koji je o njemu pisao u više navrata potvrđujući njime svoju ocjenu kako Gajeve »misaonog raz-voja«, tako razvoja nacionalne ideologije hrvatskog preporodnog pokreta u cijelosti. ³

Prateći oblikovanje Gajeve nacionalne ideologije prof. Šidak je, na os-novi podataka koje je iznio Franjo Fancev, konstatirao da je mladi Gaj spo-četka, oko 1830. god., zastupao hrvatsku ideju. Međutim, upravo razmatra-jući članak »Naš narod« zaključio je da je Gaj, zbog općenitih uvjeta hr-vatskog nacionalnog razvoja svoga vremena, tu ideju uskoro napustio i pri-hvatio južnoslavensku, »ilirsku« nacionalnu ideju. Analizirajući članak »Naš narod« ocijenio je da Gaju u vrijeme dok je pisao članak etnički odnosi na slavenskom jugu i napose opseg hrvatskog etnikuma »nisu još (bili) potpu-no jasni«. Podatke koje je Gaj iznio u tom članku iz 1835. god. ocijenio je kao izraz »nesnalaženja« i »zbrke« u nacionalnim shvaćanjima, dapače je

¹ Ljudevit Gaj, Naš narod, *Danica* 1835, br. 34, 29. VIII.

² Usp. npr. Ina I. Leščilovskaja, *Illirizm*, Moskva 1968, 110; Josip Hor-vat, Ljudevit Gaj, Zagreb 1975, 114; Elinor Murray Despalatović, Ljude-vit Gaj and the Illyrian Movement, New York — London 1975, 87; Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830—1914*, Köln 1976 (prvo izdanje), 201—202; Wolfgang Kessler, *Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, München 1981, 209. O radovima J. Šidaka v. u slijedećoj bilješci.

³ Jaroslav Šidak, Južnoslavenska ideja u ilirskom pokretu, *Jugoslavnski is-torijski časopis* 1963, br. 3, 36—37, preneseno pod naslovom: Jugoslavenska ideja u ilirskom pokretu, u: isti, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb 1983, 118—119; isti, *Ilirski pokret*, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća* (ur. Mirjana Gross), Zagreb 1981, 198—199; isti, u knji-zi: Jaroslav Šidak, Vinko Foretić, Julije Grabovac, Igor Karaman, Pe-tar Strčić, Mirko Valentić, *Hrvatski narodni preporod — Ilirski pokret*, Za-greb 1988, 82, 121.

smatrao da je takva smetenost bila značajna ... i za druge Gajeve suvremenike i za preporod u cjelini.⁴ Posljednji put i najopširnije pisao je o Gajevu članku »Naš narod« u knjizi »Hrvatski narodni preporod — Ilirski pokret«:

Za Gajev misaoni razvoj značajan je njegov članak *Naš narod* koji je on poslije prvog nastavka ostavio, zapravo, nedovršenim navijestivši da će »drugdje« potanje govoriti o grananju pojedinih »koljena« u koja se »slavenski narod« dijeli. Svoje obećanje nije ispunio, ali je već ovim člankom dovoljno pokazao da mu odnosi unutar ilirskog »koljena« nisu još potpuno jasni, iako je u načelu zastupao stajalište da »za razpoznavanje rodbinstva narodov jedino nevkanjljivo (tj. nepogrešivo; J. Š.) središstvo jest jezikoslovje«. Ustvrdio je, doduše, ispravno da je »narečje horvatsko«, dakle hrvatska kajkavština, »časti vredan, stari, ilirski most med Slovenci (Vendi) i med Srbliji«, ali je »Horvatima«, na temelju podataka kojih se izvor dosada nije mogao pronaći, dodijelio osim građanske i krajiške Hrvatske bosansku Krajinu (»sandžak Banjalučki«) i hrvatska naselja od Banata duž granice s Ugarskom do Gradišća. Budući da je od 1 620 000 »Horvata« samo 194 tisuća svrstao među »starovérce«, tj. vjernike pravoslavne crkve, on je hrvatskim imenom obuhvatio i kajkavske Hrvate i većinu Srba — krajišnika, iako su potonji bili izraziti štokavci. Nedosljednu primjenu jezičnog kriterija još je i pogoršao regionalnom podjelom kojom je izdvojio »Slavonce« i »Dalmatine« u posebne jezične grupe, dodavši posljednjima i osamdeset tisuća onih »koji su pod Turci i koji u Hercegovini živu«. Pritome je, po vjerskom ključu, prve prepolovio — od »o. 500 000« pribrojio je »gerčkom vérozakonu« njih 247 000 — a u drugoj je od 480 000 pribrojio pravoslavnicima samo sedamdeset tisuća. Prema tome, za »Serblje«, kojih se broj cijenio na 1 730 000, preostala je »serbska Knjažina«, tj. Kneževina, i »južna Vugerska«, ali je uz njih naveo izuzetno i srpske doseljenike u »Austriansku Slavoniju«. Nazivati ih Vlasima, kako je to u »naših porostakov« uobičajeno, osudio je pritom »naopakim«. Kraj takvih mutnih predodžaba može se razumjeti zašto je Gaj odustao od daljnjeg razmatranja ovako zamršenih odnosa unutar ilirskog »koljena«.⁵

O Gajevu »misaonom razvoju« nakon toga (radilo se ustvari o nekoliko mjeseci, od kolovoza do prosinca 1835.) prof. Šidak je pisao na istom mjestu u vezi s proglasom kojim je Gaj na početku prosinca 1835. — pozivajući na pretplatu za »Novine« i »Danicu« u 1836. godini — najavio uvođenje ilirskog imena u naslov svojih glasila:

on je svojim *Proglasom* 5. prosinca 1835. navijestio da s novim godištem potpuno napušta kajkavštinu u svojim listovima i zajedno s novim književnim jezikom uvodi u njih također ilirsko ime kao zajedničko svima »južnim Slavjanom« od bugarske Varne do slovenskoga Beljaka. Da pritome nije namjeravao zajedničkom prezimenu žrtvovati njihova posebna imena i da je, kako izgleda, stekao realniji uvid u njihove međusobne odnose nego što ga je pokazao pišući članak *Naš narod*, vidi se iz njegova navještaja da će čitalac ubuduće saznati u »Danici«, među ostalim, »svih *Ilirov*, to jest *južnih Slavjanov: Srblijev, Horvatov i Slovenceh* starinsko življenje i baratanje«.⁶

Podacima kojima je historiografija do unatrag nekoliko godina raspogalala nije bilo moguće razjasniti genezu Gajeve nacionalne ideologije, njeno oblikovanje do početka preporodnog pokreta 1835. god., niti riješiti nedoumice koje su se nametale u vezi s člankom »Naš narod«.⁷ Zbog toga je bilo moguće izvoditi zaključak da je početak Gajeve ideologije, nakon zanema-

⁴ Isto.

⁵ Šidak i dr., *Hrvatski narodni preporod — Ilirski pokret*, 121.

⁶ N. dj., 122.

⁷ Rukopis knjige J. Šidaka i dr. nastao je 1984., a knjiga je tiskana 1988., tj. nakon njegove smrti 1986. god.

rivog početnog otklona prema hrvatskoj ideji, položen u južnoslavenskoj ideji, te da je razvoj preporodne ideologije vodio od općenitog »ilirstva« prema postupnoj kristalizaciji hrvatske u sklopu južnoslavenske, »ilirske« ideje. Međutim, pisac ovih redaka zadnjih je godina u više priloga osvijetlio i drugačije ocijenio proces oblikovanja Gajeve sustava nacionalne integracijske ideologije u razdoblju 1830—35. god.⁸ Učinio je to na osnovi dotad neistraženih Gajevih rukopisa i tiskanih spisa. U tim je radovima članak »Naš narod« ostavljen po strani. Ipak, važnost koja se u historiografiji pridaje tom Gajevu članku za ocjenu kako Gajeve ideologije tako ideologije hrvatskog preporodnog pokreta u cjelini i to usprkos brojnim nedoumicama koje on kod istraživača izaziva, zahtijeva da se tom članku posveti izuzetna pažnja.^{9a}

Za razjašnjenje stvarnog sadržaja članka »Naš narod« i za ocjenu njegova mjesta u oblikovanju Gajeve i općenito preporodne nacionalne ideologije nije dovoljno samo provesti produbljeniju analizu članka. Članak će odati svoj stvarni sadržaj tek ako ga se smjesti u sklop potanje razjašnjelog procesa oblikovanja Gajeve ideološkog sustava. Zbog toga će ovdje biti sažeto izneseni i nadopunjeni rezultati istraživanja tog procesa do kojih je došao pisac ovih redaka. Za širi društveni kontekst i proces hrvatske nacionalne integracije preporodnog razdoblja, koji je Gaj svojom ideologijom želio izraziti i na nj utjecati, upućujemo na spomenute radove. Autor ovih redaka također je pronašao tekst koji je Gaju poslužio kao predložak za pisanje članka »Naš narod«. U Gajevoj ostavštini našao je i rukopis članka, koji se u nekim bitnim pojedinostima razlikuje od teksta tiskanog u »Danici«. Zbog toga će ovdje biti provedena i potanja analiza odnosa predložka i Gajeve teksta, te Gajeve rukopisa i konačne, tiskane verzije članka. Takva će analiza čitaocu možda ponekad biti zamorna. Međutim, neophodno je zaći u sve pojedinosti Gajeve postupka prilikom pisanja članka, jer će samo tako biti uklonjene sve nedoumice o njegovu stvarnom sadržaju i time o njegovu mjestu u oblikovanju Gajeve ideologije i ideologije hrvatskog preporodnog pokreta.

2. Gaj u susretu s jezičnim modelom nacionalne ideologije

Hrvatski preporodni pokret mogao je ispuniti svoju ulogu u preporodnoj etapi hrvatske nacionalne integracije samo uz odgovarajuću nacionalnu ideologiju, tj. uz ideologiju koja bi integracijske intencije izražavala uz dovoljan stupanj adekvatnosti i koja bi zbog toga mogla uspješno usmjeravati i poticati rad na ostvarivanju tih tendencija. Tek je odgovarajuća ideologija mogla integracijske tendencije dovesti do svijesti vodećih društve-

⁸ Nikša Stančić, Hrvatski narodni preporod 1790—1848, u zborniku—katalogu: Hrvatski narodni preporod 1790—1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta (ur. Nikša Stančić), Zagreb 1985, 1—30; I sti, Gajeve klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka »Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja« iz 1830. godine, *Radovi* (Zavod za hrvatsku povijest) 18, Zagreb 1985, 69—106; isti, Gajeve »Još Horvatska ni propala« iz 1832—33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda, *Zgb.* 1989.

^{9a} Nacrt ovog rada o Gajevu članku »Naš narod« iznio je pisac ovih redaka 1985. god. na znanstvenom skupu u JAZU u Zagrebu održanom u povodu 150-godišnjice početka Hrvatskoga narodnog preporoda. Prof. Šidak za života nije dospio podatke iz referata, kao ni iz radova navedenih u bilj. 8 nastalih 1985, unijeti u bibliografiju. Priređivači knjige J. Šidak i dr. Hrvatski narodni preporod — Ilirski pokret, n. dj. nisu nadopunjavali bibliografiju radovima nastalim nakon 1984. god.

nih slojeva i svrhovito usmjeriti njihovu djelatnost, te tako omogućiti da hrvatska nacija svoju potencijalnu egzistenciju na razini viših slojeva tadašnjeg društva, zasnovanu na postojećim socijalnim procesima, realizira u svojoj punini povijesne egzistencije. Osnovicu hrvatske preporodne nacionalne ideologije, u njenu klasičnu obliku u kojem se izrazila u ilirskom pokretu nakon 1835., položio je Ljudevit Gaj. Međutim, put do njena konačnog oblikovanja bio je dug i mukotrpan. Mladi Gaj nastojao je izgraditi nacionalnu ideologiju koja bi bila u skladu sa senzibilitetom novih društvenih slojeva, ali suvremeni modeli nacionalne ideologije s kojima se susretao nisu mogli u potpunosti izraziti proces hrvatske nacionalne integracije kako ga je on osjećao. Zbog toga je oblikovanje konzistentnog sustava hrvatske nacionalne ideologije u njihovim kategorijama bilo moguće tak uz Gajev kreativni napor.

Gaj je po završenoj gimnaziji 1827. god. krenuo na »filozofiju« u Graz, a zatim 1829. na studij prava u Peštu, sa željom da istražujući hrvatsku povijest sakupi podatke za oblikovanje hrvatske nacionalne ideologije.⁹ Krenuo je asimiliravši prethodno iz hrvatske kulturne tradicije feudalnog razdoblja i razdoblja prosvjetiteljstva podatke koji su mu mogli poslužiti za stvaranje povijesne predodžbe o razvoju hrvatskog etnikuma i o etničkom jedinstvu južnih Slavena koje je hrvatska tradicija i dijelom suvremena historiografija smatrala potomcima antičkih Ilira te je za njih često, s različitim značenjem, rabila ilirsko ime. Tamo se susreo sa suvremenim modelom nacionalne ideologije zasnovanim na shvaćanju herderovsko—humboldtovske provenijencije o jeziku kao bitnoj osobini nacije.¹⁰ Njegova bitna obilježja prelamala su se kroz ideju kulturnog sveslavenstva koja je Gaja fascinirala svojom potencijalnom snagom i učinkom koji je zbog toga od nje očekivao ako je učini općim okvirom hrvatske nacionalne ideologije kao što je već bila opći okvir ideologija nacionalnih pokreta kod drugih slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji.

Naime, u Habsburškoj Monarhiji su prevlast imali njemački i mađarski vodeći društveni slojevi, te su vodeći slojevi slavenskih nacija predvodili proces svoje socijalne, političke i nacionalne emancipacije diferenciranjem slavenstva kao cjeline prema nijemstvu i mađarstvu. Međusobno diferenciranje slavenskih naroda stavljano je ideološki u drugi plan, ali je kulturno sveslavenstvo ipak stvarno bilo u funkciji oblikovanja pojedinačnih slavenskih nacija pružajući im podršku slavenskog univerzuma u Habsburškoj Monarhiji. Mlada slavistička znanost iznosila je predodžbu o izgubljenom nekađšnjem jedinstvu svih Slavena i zagovarala njegovu obnovu na kulturnom području, a istodobno je — oslanjajući se na shvaćanje o jeziku kao bitnom obilježju nacije — nudila klasifikacije slavenskih jezika i naroda kojima je »znanstveno«, uz pomoć jezičnih kriterija, afirmirala pojedinačne slavenske nacionalne individualnosti.

Jezični model nacionalne ideologije, prema kojem je jezik bitno obilježje nacije, bio je funkcionalan napose u nacionalnim pokretima—srednje i dijela istočne Evrope, kod naroda koji su dosegnuli stupanj društvenog raz-

⁹ Ljudevit Gaj, Vjekopisni moj nacrtak, u: Velimir Gaj, Knjižnica Gajeva, Zagreb 1875, str. XXIV.

¹⁰ O ulozi Herdera u oblikovanju jezičnog modela nacionalne ideologije v. Wolfgang Kessler, Die Südslawen und Herder. Einige Anmerkungen, u: Festschrift für Wolfgang Gesemann, Band 3. Beiträge zur slawischen Sprachwissenschaft und Kulturgeschichte, München 1986, 157—175.

voja na kojem je bio potreban standardni jezik izgrađen na osnovici narodnog jezika kao polivalentno komunikacijsko sredstvo, ali koji takav jezik nisu bili oblikovali u proteklim razdobljima, te su ušli u proces nacionalne integracije bez prethodno izgrađenog standardnog jezika. Kod njih je zbog toga za obavljanje poslova na dosegnutoj, višoj civilizacijskoj razini bio u upotrebi latinski ili neki »strani« jezik, jezik razvijenije vodeće nacije, te su i sami pripadnici njihovih viših društvenih slojeva — uključeni u proces integracije »vlastite« nacije — u prevlasti ili u pokušajima nametanja drugog jezika vidjeli opasnost od »denacionalizacije«, odnosno od uključivanja »svog« nacionalnog područja u proces integriranja »tuđe« nacije. Međutim, jezična teorija nacije samo je aproksimacija koja jednim elementom, jezičnom osobitošću, pokušava protumačiti složeni socijalni fenomen zajednice koju nazivamo nacijom. Ona je doduše kod većine slavenskih i drugih nacija srednje i istočne Evrope bila upotrebljiva, ali u nekim slučajevima nije u potpunosti funkcionirala, što samo potvrđuje da se radi o aproksimaciji, tj. statističkoj veličini a ne »zakovitosti«. Takav je slučaj bio upravo s hrvatskom nacijom u prvoj polovini 19. stoljeća.

Proces hrvatske nacionalne integracije obuhvaćao je područje triju narječja, ali su ona pripadala jednom jeziku dijasistemu. U prvoj polovini 19. st. na hrvatskom prostoru su bila u uporabi dva jezika u procesu standardizacije zasnovana na različitim narječjima, jedan na štokavskom a drugi na kajkavskom, ali je bio očigledan proces koji je vodio stvaranju jedinstvenog hrvatskog standardnog jezika na štokavskoj osnovici. Proces nacionalne integracije na sjevernom dijelu jugoslavenskog prostora pokazivali su tendenciju da se u međusobnom susretanju zaustave na granicama već oblikovanih etničkih zajednica — slovenske, hrvatske i srpske — jer nijedna od integracijskih jezgara nije bila dovoljno jaka da ostale pretvori u svoje područne jezgre u sklopu policentričnog razvoja neke moguće veće nacije. Međutim, nijedan od postojećih jezičnih i nacionalnih procesa nije još bio dovršen. Na djelu su bile dezintegracijske intencije (ili, gledano iz suprotnog pravca, integracijska kretanja u sklopu pojedinih pokrajina), ali također integracijske tendencije na čitavom sjevernom dijelu dinamičnog sjevernog dijela jugoslavenskog prostora od slovenskih zemalja, sjeverne Hrvatske (Hrvatske i Slavonije) i Vojvodine (južne Ugarske) do Srbije, što je bila osnovica na kojoj je izrastala predodžba o općenitom južnoslavenskom zbližavanju. Zbog toga su u očima sudionika tih procesa i njihovih vanjskih promatrača bile otvorene sve mogućnosti, a ne samo one koje su se tokom kasnijeg povijesnog razvoja realizirale. Uzimane su u obzir i činjenice, koje za oblikovanje zasebnog hrvatskog identiteta odnosno za oblikovanje hrvatske nacije kao zajednice s vlastitom individualnosti nisu bile prepreka, ali su mogle tako izgledati sa stajališta redukcionističkog jezičnog modela nacije — da je hrvatsko kajkavsko narječje blisko slovenskim narječjima, te da se i srpski standardni jezik oblikovao na štokavskoj dijalekatskoj osnovici, a da je građanski liberalizam potiskivao vjerske razlike između Hrvata i Srba.

Pokazalo se da pojedini istaknuti slavisti, tvorci slavističkih jezično-nacionalnih klasifikacija, zbog ograničenja koja im je postavljala njihova doktrina nisu znali točno ocijeniti često još blage manifestacije jezičnih i nacionalnih integracijskih procesa kod pojedinih slavenskih naroda, pa tako ni na hrvatskom nacionalnom integracijskom prostoru. Zbog toga se Gaj, susrevši se u Grazu s jezičnim modelom nacionalne ideologije i s idejom kul-

turnog sveslavenstva, ujedno suočio sa slavističkim klasifikacijama koje nisu poznavale hrvatsku individualnost. Našao je da su slavistički autoriteti, stariji, Slovenac Jernej Kopitar i mlađi, Slovak Pavel Josef Šafárik, jezičnim kriterijima dijelili hrvatski etnički prostor tako da su Hrvate kajkavce pridruživali Slovencima, a Hrvate štokavce Srbima.¹¹ Šafárik je u svom djelu »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur« iz 1826. god. u jednoj varijanti svoje klasifikacije slavenskih jezika i naroda ipak priznao hrvatsku individualnost, ali ni tada ne u jezično-etničkom već u teritorijalno-političkom smislu. Naime, u »Hrvate« je uključio (uglavnom) stanovnike onih teritorija koji su tada nosili hrvatsko ime, tj. žitelje tadašnje civilne Hrvatske, Hrvatske krajine i tzv. Turske Hrvatske (Bosne između Une i Vrbasa), historijskog teritorija hrvatske države prije turskih osvajanja). Dakako, u tako, teritorijalno-politički shvaćene Hrvate nije uvrstio Hrvate u civilnoj Slavoniji, Slavonskoj krajini, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini koje je kao štokavce ionako smatrao Srbima. S druge strane, hrvatskim teritorijalno-političkim imenom obuhvatio je Hrvate kajkavce koje je smatrao Slovencima i Srbe (pravoslavne štokavce) u Hrvatskoj krajini, ne negirajući pritom njihovu (kao što je vjerovao) slovensku odnosno srpsku etničku pripadnost. Uostalom, kad se radi o srpskom stanovništvu Hrvatske krajine, takav je postupak bio u skladu s praksom diferencirane uporabe hrvatskog (teritorijalno-političkog) i srpskog (etničkog) imena u dijelu pripadnika srpskih viših slojeva, napose oficira u Hrvatskoj krajini prve trećine 19. st.,¹² što je Šafárik preko svojih informatora vjerojatno znao. Tako je u tabeli o vjerskoj pripadnosti mogao pravoslavne stanovnike Hrvatske krajine označiti istodobno kao Hrvate i kao Srbe nazvavši ih: »Hrvati (Srbi u Hrvatskoj)« — izvorno: »Kroaten (Serben in Kroatien)«.¹³

God. 1830. Gaj je u Pešti upoznao ideju slavenske uzajamnosti koju je upravo te godine formulirao ideolog kulturnog sveslavenstva, slovački pastor u Pešti Jan Kollár, a koja je sadržavala drugačiju varijantu klasifikacije slavenskih jezika i naroda. Vjerujući da se Slovaci u Ugarskoj mogu održati kao Slaveni samo ako se spoje s Česima, on je iznio općenitu predodžbu prema kojoj bi se svi brojni slavenski ogranci trebali okupiti u samo četiri velika »plemena«: Ruse, Poljake, Čehe i Srbe. Smatrao je da bi se svi južni Slaveni trebali okupiti u jednom književnom jeziku i pod jednim, srpskim imenom.¹⁴

Dakako, nijedna od tih klasifikacija nije bila prihvatljiva kao osnovica za ideologiju kojom je Gaj želio izraziti svoje osjećanje hrvatskih i južnoslavenskih integracijskih kretanja. Gaja je to spočetka zbunjivalo, ali ga nije obeshrabrilo u njegovim traženjima koja će konačno rezultirati zasebnom varijantom klasifikacije prilagođenom potrebama hrvatske preporodne nacionalne ideologije.

¹¹ Usp. Kopitarovu recenziju djela Josefa Dobrovskog o staroslavenskom jeziku: Bartholomäus Kopitar, Institutiones linguae slavicae, Jahrbücher der Literatur, 17 Band, Jän, Febr, März, Wien, Art. IV, S. 66—107, v. kod: Jernej Kopitar, Spisi II, Ljubljana 1944, 194—237; Paul Joseph Schaffarik, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Ofen 1826, 226—270 (poglavlje o jeziku i književnosti »katoličkih Slavo-Srba«).

¹² Drago Roksanđić, Vojna Hrvatska. La Croatie militaire II., Zagreb 1988, 105—168.

¹³ Šafárik tako iskazuje hrvatsku individualnost u sistematiziranim i tabelarnim prikazima svoje klasifikacije. Schaffarik, Geschichte, 28, u bilješci.

¹⁴ Jan Kollár, Rozprawy o gmenách, počátkach i starožitnostech narodu slawského a geho kmenú, Budim 1830, 346, bilješka.

3. Oblikovanje Gajeva nacionalne ideologije 1830—35.

Rezultati novijih istraživanja¹⁵ pokazuju da je Gaj krenuo u potragu za modelom nacionalne ideologije kako bi izrazio i hrvatska i južnoslavenska integracijska kretanja, tj. da je od početka svojih traganja težio afirmaciji kako zasebnog hrvatskog etničko-nacionalnog identiteta, tako njegovih južnoslavenskih relacija. Susrevši se sa suvremenom nacionalnom ideologijom srednjoevropskog tipa, koja je pretendirala na znanstvenu utemeljenost dokazujući je rezultatima suvremene evropske filologije i mlade slavističke znanosti u njenom sklopu, Gaj je shvatio da je ne može ignorirati. Znao je da hrvatsku nacionalnu ideologiju mora izgraditi na tom modelu, ako želi za nju steći uvažavanje kod ostalih, napose slavenskih nacionalnih pokreta i, prije svega, ako joj želi osigurati prestiž moderne ideologije među pripadnicima višeg društvenog sloja u Hrvatskoj koji se uključivao u proces hrvatske nacionalne integracije, te je tako u postojećim uvjetima društvenog i kulturnog razvoja učiniti funkcionalnom. Međutim, Gaju je također bilo jasno da nijedna od postojećih slavističkih klasifikacija ne može biti »znanstvena« osnovica nacionalne ideologije koja želi biti hrvatska ili također južnoslavenska. Kopitarova i Šafárikova klasifikacija nije ni poznavala Hrvate kao zasebnu nacionalnu individualnost, a Kollár je želio da se Hrvati zajedno sa svim ostalim južnim Slavenima ujedine kao srpska nacija, ali je Kollárova ideja o slavenskoj uzajamnosti 1830. god. otvorila Gaju mogućnost da njenom prilagodbom i preoblikovanjem Šafárikovih shvaćanja počne izgrađivati vlastitu varijantu klasifikacije južnoslavenskih jezika i naroda i da nakon toga konačno krene putem koji će ga dovesti do oblikovanja suvremeno zasnovanog konzistentnog sustava hrvatske preporodne nacionalne ideologije.

U knjižici »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja« iz 1830. god., te kraćim ili opsežnijim rukopisnim spisima nastalim između 1830. i 1833. Gaj je pokazao da je prihvatio osnovnu četvoročlanu strukturu Kollárove klasifikacije slavenskih jezika i naroda. Slavene je dijelio na četiri naroda (»plemena«) i smatrao da se oni moraju ujediniti u četiri književna jezika (»narječja«). Međutim, različito od Kollára, za južne Slavene nije prihvatio srpsko ime,¹⁶ već se najkasnije od početka 1832. opredijelio za ilirsko ime iz hrvatske kulturne tradicije.¹⁷ Također južne Slavene nije vidio kao jedinstvenu cjelinu, već ih je dijelio na uže skupine (»potplemena«), od kojih je jedna hrvatska. Dapače, nastojao je hrvatsku individualnost potvrditi povijesnim i jezičnim argumentima. Iznosio je podatke o kontinuitetu postojanja hrvatskog etnikuma od doseljenja na Balkanski poluotok u 7. st. do svog vremena. Također je iznio predodžbu o postojanju zasebnog hrvatskog jezika (»podnarječja«), različitog od slovenskog i srpskog. Od Šafárika je pri-

¹⁵ V. radove u bilj. 8.

¹⁶ Ljudevit Gaj, *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*, Budim 1830, 22—23. V. tekst objelodanjen kod: Franjo Fancev, *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790—1832)*, Građa za povijest književnosti hrvatske 12, Zagreb 1933, 232—233; Polemike u hrvatskoj književnosti I (prir. Ivan Krtačić), Zagreb 1982, 54—55. V. također reprint u izdanju Međunarodnog slavističkog centra SR Hrvatske, serija *Cymelia croatica*, Biblioteka pretisaka, sv. 1, Zagreb 1983.

¹⁷ V. spis koji je Gaj naknadno datirao 1832. godinom, *Nacionalna i sveučilišna biblioteka*, Zagreb (dalje: NSB), *Societas culturae illyrica*, R 3998—1. Usp. Stančić, *Gajeva »Još Hrvatska ni propala«*, 115—116.

hvatilo kao »znanstvenu« činjenicu shvaćanje o štokavštini kao srpskom jeziku, a onu varijantu Šafárikove klasifikacije u kojoj je priznao hrvatsku samo teritorijalno-političku individualnost, ograničenu uglavnom na teritorije koji su tada nazivani hrvatskim imenom, Gaj je iskoristio kako bi omeđio teritorij na kojem se, po njegovim tadašnjim uvjerenjima, očuvao »temeljni oblik« (»Grundform«, kao što je pisao) hrvatskog jezika. Zbog toga je obilježja zasebnog hrvatskog jezika nalazio u osobinama kajkavskog, čakavskog i djelomično štokavskog narječja tih područja. Ograničio ga je, dakle, na predio civilne Hrvatske, Hrvatske krajine, Istre i na jezik Hrvata u Ugarskoj.¹⁸ Moguće je da je i razmaknuo tijesni okvir Šafárikovih granica i da je govoreći o »Primorju« (»Küstenland«) mislio i na dalmatinske čakavce.¹⁹ Pritom Hrvatima štokavcima (katolicima) u Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini nije odrekao hrvatsku etničku pripadnost. Tvrdio je da su i oni nekada govorili istim jezikom kao i ostali Hrvati, ali da su vremenom prihvatili »srpsku« štokavštinu ne promijenivši pritom svoju hrvatsku etničku pripadnost.²⁰ Od 1832—33. god. (koliko se prema dosad poznatoj građi može zaključivati) smatrao je, dapače, da su i Slovenci u etničkom pogledu Hrvati, te da je njihov jezik samo jedan od varijeteta hrvatskog jezika.²¹

Gaj je, nadalje, smatrao da je potrebno izgrađivati zasebni hrvatski književni jezik, različit od slovenskog i srpskog (kasnije, dakako, samo od srpskog). Kao model za njegovu izgradnju nudio je jezik Pavla Rittera Vitezovića s kraja 17. i početka 18. st. nalazeći da on (zasnovan na elementima kajkavštine, čakavštine i dijelom štokavštine) sadrži najbolje osobine »temeljnog oblika« nekadašnjeg hrvatskog jezika, te da je ujedno najrazumljiviji susjednim Slovencima i Srbima. Pritom je bio svjestan da taj jezik ne bi bio prihvatljiv Hrvatima štokavcima. Gaj je, dakle, smatrao da put prema izgradnji jedinstvenog »ilirskog« književnog jezika mora ići etapno. Prva etapa potvrdila bi jezičnom zasebnosti hrvatsku etničko-nacionalnu individualnost, a druga bi osigurala ujedinjenje svih Hrvata u jednom književnom jeziku, premda ne zasebnom već zajedničkom za sve južne Slavene.²²

Gaj je, dakle, već u neposrednom pripremnom razdoblju hrvatskog preporodnog pokreta 1830—35. oblikovao bitne elemente preporodne nacionalne integracijske ideologije. Tu je ideologiju zasnovao u kategorijama modela nacionalne ideologije koji je jezik uzimao kao bitno obilježje nacije, nadopunivši ga poimanjem o povijesnom kontinuitetu hrvatskog etnikuma, te na kollárovskoj ideji o slavenskoj uzajamnosti kao zasebnom tipu kulturnog sveslavstva. Na tim je osnovama stvorio vlastitu varijantu klasifikacije slavenskih i južnoslavenskih jezika i naroda. Svojom je ideologijom izrazio vlastito osjećanje hrvatskog nacionalnog integracijskog procesa, te integracijskih tendencija na južnoslavenskoj razini, promatranih u sklopu op-

¹⁸ Ljudevit Gaj, [Spis o hrvatskom jeziku i književnosti], rukopis, NSB, Ljudevit Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 B II 22. Usp. Stančić, Gajeva klasifikacija, 86—98 (tu se spis navodi pod naslovom »Über die Vereinigung ...«); Stančić, Gajeva »Još Horvatska ni propala«, 110, bilj. 20.

¹⁹ V. citate iz Gajevih spisa kod: Stančić, Gajeva klasifikacija, 93—98. Na tu mogućnost upozorava rukopis članka »Naš narod« o kojemu v. dalje u ovom radu.

²⁰ Gaj, Spis o hrvatskom jeziku, rkp.; Stančić, Gajeva klasifikacija, 86—98.

²¹ Ljudevit Gaj, Ein Fragewort über Croatien im Anfange des neunten Jahr hunderts, rukopis, NSB, Ljudevit Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 A V 19; Stančić, Gajeva »Još Horvatska ni propala«, 131—142.

²² Gaj, Spis o hrvatskom jeziku, rkp.; Stančić, Gajeva klasifikacija, 93—98.

ćeg slavenskog okvira. Međutim, pokušavajući dosljedno jezičnim kriterijem potvrditi hrvatsku individualnost, on je inzistirao na rješenju koje nije bilo u skladu sa stvarnim tokovima u oblikovanju hrvatskog standardnog jezika. U neposrednom pripremnom razdoblju preporodnog pokreta već su i u kajkavskoj sredini civilne Hrvatske i Zagreba bili izraženi zahtjevi za napuštanjem književne kajkavštine i za preuzimanjem hrvatskog štokavskog standarda kao osnove jedinstvenog hrvatskog standardnog jezika.²³ Zbog toga Gaj za svoj prijedlog o oblikovanju hrvatskog književnog jezika prema modelu Vitezovićevega jezika nije mogao naći širu podršku u preporodnom vodstvu koje se upravo oko njega formiralo. Do 1835. god. on je odustao od etapnog puta u izgradnji »ilirskog« književnog jezika. Pokrećući 1835. god. preporodna glasila na kajkavštini, on je u »Danicu« već od prvog broja počeo uvoditi i štokavštinu, da na nju u potpunosti prijeđe u »Novinama« i »Danici« na početku 1836. god.

Kad je Slovence uključio u hrvatski etnikum, Gaj je pokazao da krivo ocjenjuje onaj segment integracijskih procesa na slavenskom jugu koji je vodio oblikovanju zasebne slovenske nacije. Ipak je s takvim stajalištem ušao i u samu preporodnu akciju. Još u lipnju 1835. on je u »Danici« dijelio južne Slavene samo na Hrvate i Srbe.²⁴ Međutim, ni to njegovo shvaćanje nije naišlo na širu podršku u preporodnom vodstvu, te je Gaj od njega u javnosti odustao. Tačnije je u prosincu 1835. u »Danici« izričito južne Slavene odnosno »Ilire« dijelio na Slovence, Hrvate i Srbe.²⁵ Time je bio završen proces oblikovanja Gajeve klasifikacije južnoslavenskih naroda i bila je u cjelini stvorena osnovica na kojoj će počivati nacionalna ideologija hrvatskog preporodnog pokreta provedenog pod imenom ilirskog pokreta.

Izneseni podaci pokazuju da je Gaj u čitavom razdoblju 1830—35. god. izgrađujući sustav hrvatske nacionalne integracijske ideologije inzistirao na postojanju hrvatske etničke cjeline, uglavnom u opsegu u kojem će se ona i integrirati u hrvatsku naciju, te da ni prihvaćajući južnoslavensku, »ilirsku« ideju nije odustao od takvog shvaćanja hrvatske etničke cjeline. Članak »Naš narod« u njegovim dosadašnjim interpretacijama odudara od takvog toka u oblikovanju Gajeve nacionalne ideologije. Po njima je, naime, Gaj u tom članku iz kolovoza 1835. pokazao da poznaje slovensku i srpsku individualnost, dok je Hrvate svodio na stanovnike civilne i vojne Hrvatske (ne i Slavonije), te zapadne Bosne i Istre, a etničke prilike na čitavom području između uže Hrvatske i Srbije bile su mu nejasne zbog čega je njegovo stanovništvo dijelio prema pokrajinskoj pripadnosti — na Slavonce, Dalmatince, Bosance i Crnogorce. Takva interpretacija odudara i od samih Gajevih ideoloških iskaza iznesenih tokom 1835. god. neposredno prije i neposredno nakon objelodanjivanja članka »Naš narod«. O njima je bilo riječi u ovom radu u vezi s promjenom u Gajevim stajalištima o etničkoj pripadnosti Slovenaca. Gaj ih je iznio u svojim proglasima u kojima je pozivao na pretplatu za »Novine« i »Danicu«. Gaj je na početku lipnja 1835. u »Novina-

²³ Godine 1832. to je predložio i grof Janko Drašković u prvom hrvatskom političkom spisu pisanom na štokavštini: [Janko Drašković], Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom, Karlovac 1832. V. tekst objelodanjen kod: Fancev, Dokumenti, 297—315 i Polemike u hrvatskoj književnosti (ur. Krtalić), 58—80.

²⁴ Ljudevit Gaj, Oglas, *Danica* 1835, br. 22, 6. VI.

²⁵ Ljudevit Gaj, Proglas, *Danica* 1835, br. 48, 5. XII. Stančić, Gajeva »Još Hrvatska ni propala«, 139—140.

ma« i »Danici« objelodanio »Oglas« kojim je pozivao na pretplatu za drugo polugodište tih svojih glasila. U njemu je među ostalim najavljivao da će »Danica« donositi članke o povijesti »Ilirov to jest južnih Slovencev: Horvatov i Serbljev«. ²⁶ Gaj je, dakle, tada poznao hrvatsku individualnost, da pače je u nju uključivao i Slovence. Početkom prosinca 1835. u »Novinama« i »Danici« je objelodanio »Proglas« kojim je pozivao na pretplatu za svoja glasila u 1836. godini. ²⁷ Taj poziv je tiskao i na zasebnom letku. ²⁸ U »Progla- su« je među ostalim najavljivao da će »Danica« donositi priloge o povijesti »Ilirov to jest južnih Slavjanov: Serbljev, Horvatov i Slovencev«. (Na letku taj dio teksta glasi: »Ilirah, to jest južnih Slavjanah: Serbaljah, Horvatah i Slovenacah«.) Tu je Gaj opet pokazao da poznaje hrvatsku individualnost, pri čemu je odustao od uključivanja Slovenaca u hrvatski etnikum.

Između ta dva proglašenja objelodanjenih u razmaku od pola godine (6. VI. — 5. i 6. XII. 1835.) Gaj je približno tri mjeseca nakon prvog i isto toliko prije drugog u »Danici« tiskao članak »Naš narod« (20. VIII. 1835.) koji bi, prema dosadašnjim interpretacijama trebao pokazivati da je tada u Gajevim shvaćanjima hrvatskog identiteta i opsega hrvatskog etnikuma vladala zbrka. Opravdane sumnje koje se sada nameću u ispravnost takvih interpretacija moguće je u potpunosti razriješiti uz pomoć građe koja govori o nastajanju članka »Naš narod« — predloška kojim se Gaj poslužio pišući članak i Gajeva rukopisa.

4. Gajev članak i njegov predložak

Odgovor na pitanje o izvoru iz kojega je Gaj crpio podatke za članak »Naš narod« rješava čitanje Šafárikova djela »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur« iz 1826. god. Ono pokazuje ne samo da je Gaj uzeo podatke iz tog djela, tiskanog devet godina ranije, već da mu je dio teksta te Šafárikove knjige poslužio kao predložak za pisanje članka, što se ponekad svelo na puko prevođenje ili prepričavanje. Pritom se sam Gaj nije potrudio upozoriti na svoj izvor. Članak je potpisao siglom »G«, kao što je to češće činio tiskajući svoje priloge u »Danici«, a u sadržaju za komplet čitavog godišta je uz podatke o priložima u br. 34. (od 29. VIII.) »Danice« za 1835. navedeno također na uobičajeni način: »Naš narod od Dra. L. G.«. ²⁹ Međutim, pitanje autorstva članka ipak je složenije. Gaj je Šafárikov tekst, preuzimajući ga, temeljito redigirao i pritom toliko izmijenio, da on — za državajući Šafárikovu kompoziciju i veliki dio teksta — ustvari sadrži Gajeva shvaćanja i njegovu klasifikaciju slavenskih jezika i naroda s kojom se Šafárik nikako ne bi mogao složiti. Zbog toga članak ipak s pravom nosi Gajev potpis.

Gaj je iz Šafárikove knjige preuzeo i preradio dio uvodnog poglavlja, njegov 3. odjeljak pod naslovom »Slawischer Volksstamm im dritten Jahrend des XIX. Jahrhunderts«. ³⁰ U prilogu donosimo taj odjeljak i Gajev članak »Naš narod«.

²⁶ Gaj, Oglas, n. dj.

²⁷ Gaj, Proglas, n. dj.

²⁸ Ljudevit Gaj, 1836. Proglas. Letak je datiran 6. XII. 1836! Pretiskan je uz 1836. godišta »Danice« u »Liberovu« izdanju: Danica I—III (ur. Ivo Franješ), Zagreb 1970.

²⁹ Isto.

³⁰ Schaffarik, Geschishte, 19—26.

Kompozicija tog odjeljka Šafárikove knjige (o Slavenima u »trećem desetljeću XIX. stoljeća«) i Gajeva članka jednaka je. Oba teksta imaju uvodni dio s općim napomenama o Slavenima i načelima podjele slavenskih naroda prema jezičnoj srodnosti. Drugi, glavni dio sadrži sistematizirane podatke o slavenskim narodima, razvrstanim prema jezičnoj srodnosti, o njihovoj zemljopisnoj smještaju, političkoj i vjerskoj pripadnosti, te broju pripadnika svakog od slavenskih naroda.

U uvodnom dijelu svog teksta Šafárik je ukratko izložio povijest Slavena od seoba u ranom srednjem vijeku do situacije prve trećine 19. st. i naglasio potrebu istraživanja odnosa između suvremenih slavenskih naroda, istaknuvši načelo prema kojemu srodnost pojedinih naroda ne određuje samo njihov bliži ili udaljeniji zemljopisni položaj, već o njoj više od često krive tradicije govori njihova međusobna jezična bliskost. Na osnovu jezične srodnosti podijelio je slavenske narode u dvije velike skupine. Gaj, prihvaćajući jezično načelo pri određivanju jezične srodnosti slavenskih naroda, umjesto povijesnog pregleda iznosi alegorijsku sliku o slavenskom »narodu« kao divu koji se proteže od Jadranskog, Crnog i Baltičkog mora do Kine.³¹

U dijelu sa sistematiziranim podacima, u kojemu je svakom slavenskom narodu ili njegovu dijelu posvećen po jedan kraći odlomak, najuočljivija je razlika između Šafárikova i Gajeva teksta, bar na prvi pogled, u brojčanim podacima. Gaj neke podatke o broju pripadnika pojedinih slavenskih naroda nije dirao, druge je malo povećao ili smanjio, ali je neke enormno povećao. Provjera pokazuje da se pritom nije služio nikakvim novim statističkim podacima, na što bi inače bilo normalno pomišljati jer su Šafárikovi podaci bili u to vrijeme stari već jedno desetljeće, ali se ne može naslutiti ni namjera zbog koje je Gaj u nekim slučajevima bitno mijenjao podatke i time donosio netočnu sliku o veličini i srazmjerima između pojedinih slavenskih naroda.³² Vjerojatno je Gaj želio impresionirati čitaoce veličinom pojedinog naroda i Slavena u cjelini, a u detaljima se vjerojatno radi i o nedomišljenosti zbog očigledne brzine kojom je Gaj radio na članku o čemu svjedoče i intervencije na rukopisu članka provedene u toku pisanja i zatim u toku tiskanja.³³

Bitne razlike između Šafárikova i Gajeva teksta su u klasifikaciji slavenskih jezika i naroda. I Šafárik i Gaj polazili su od predodžbe o Slavenima kao »narodu« s jednim »jezikom«. Obojica su slavenska »plemena« okupljali prema jezičnoj srodnosti u dvije velike skupine. Šafárik je napomenuo da je Adelung Slavene neopravdano dijelio na Ante i Slavene, dok sâm prihvaća stajalište Dobrovskog i Kopitara koji Slavene prema jezičnoj srodnosti dijele na jugoistočnu i sjeverozapadnu granu. Gaj te podatke o shvaćanjima Adelunga, te Dobrovskog i Kopitara doslovno prevodi, ali uopće ne spominje Šafárikovo stajalište. Istodobno je iznio svoje uvjerenje da je prvu granu bolje nazivati ilirsko—ruskom, a drugu češko—poljskom.³⁴ Ni Gaj ni Šafárik nisu tim dvjema skupinama pridavali nikakvu zasebnu individualnost. Tu ujedno prestaje svaka sličnost između Šafárikove i Gajeve klasifikacije, jer je dalje svaki od njih drugačije određivao jezično—nacionalne individualnosti.

³¹ Schaffarik, Geschichte, 19—22; Gaj, Naš narod, n. dj.

³² Schaffarik, Geschichte, 22—26; Gaj, Naš narod, n. dj.

³³ Ljudevit Gaj, Naš narod, rukopis, NSB, Ljudevit Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 A II 13.

³⁴ Schaffarik, Geschichte, 22; Gaj, Naš narod (u »Danici«).

Šafárik je jezično—nacionalnim individualnostima smatrao narode kao što su Rusi, Poljaci, Česi, Slovaci, Slovenci itd. O drugačijem Gajevu stajalištu govori već usporedba uvodnog dijela Šafárikova i njegova teksta. Tu je Šafárik, govoreći o zemljama koje nastanjuju Slaveni, konstatirao da su Slaveni stanovnici Rusije, Poljske, Galicije, Češke, Šleske, obiju Lužica, Moravske, sjeverne Ugarske, Slavonije, Hrvatske, donje Štajerske, donje Koroške, Kranjske, Dalmacije, Srbije, Bugarske i drugih zemalja.³⁵ Gaj je to mjesto preradio tako da je te zemlje okupio u četiri skupine kojih kod Šafárika nema — u Veliku Iliriju, Veliku Poljsku, Veliku Češku i Veliku Rusiju. Prema Gaju Slaveni su (kurziv je Gajev):

stanovnici *Velike Ilirske* to jest Horvatske, Slavonie, Dalmacie, donje Vugerske, donje Štajerske, Krajske, Koroške, Istrie, Bosne, Cerne Gore, Hercegovine, Dubrovnika, Serbske, Bugarske i t. d. zatim žitelji *Velike Poljske*, Galicije, *Poznanske*, *Velike Češke*, Boemije, Moravske i gornje Vugerske; i stanovnici *Velike Ruske*.³⁶

Gaj je, dakle, već u uvodu svog članka mijenjajući Šafárikov tekst pokazao da prihvaća kollárovska klasifikaciju slavenskih naroda. Razlika između Gajeve i Šafárikove klasifikacije, zbog umetanja Gaj—Kollárove kategorije velikih skupina s vlastitom jezično—etničkom individualnosti, došla je jasno do izražaja i u različitoj strukturi drugog dijela Šafárikova i Gajeva teksta koji u nizu kratkih pasusa sadrži sistematizirane podatke o pojedinim slavenskim narodima. Šafárik je u svom tekstu podijelio Slavene u osam ravnopravnih jezično—nacionalnih individualnosti, od kojih je neke podijelio na uže cjeline i svakoj od tih cjelina posvetio zasebni odlomak. Redigiranjem Šafárikova teksta Gaj je njegove pasuse ispremještao i naslove gradirao tako da je iskazao četiri ravnopravne individualnosti koje je uglavnom podijelio na uže cjeline. O tome govori tabela I. koja pokazuje

Tabela I.

Struktura tekstova (naslovi odlomaka) i klasifikacija slavenskih jezika i naroda kod P.J. Šafárika (*Geschichte*, 1826, 22—25) i Lj. Gaja (*Naš narod*, »Danica« 1835, 34)

Š a f á r i k	G a j
<i>Russischer Stamm</i>	<i>Rusko koljeno</i>
→ Russen	— Rusi
— Russniaken	— Rušnjaci
<i>Serbischer Stamm</i>	<i>Ilirsko koljeno</i>
— Bulgaren	— Slovenci (Vindi)
— Serben	— Horvati
— Bosnier	— Slavonci
— Montenegriner (Crnogorci)	— Dalmatini
— Slawonier	— Bošnjaci
— Dalmatiner	— Cernogorci
<i>Kroatischer Stamm</i>	— Serblji
<i>Windischer Stamm (Slowenzen)</i>	— Bugari
<i>Böhmischer Stamm</i>	<i>Koljeno česko</i>
— Böhmen (Čechové)	— Česi (Pemci)
— Mährer	— Moravci
<i>Slowakischer Stamm</i>	— Slovaci
<i>Sorben—Wendischer Stamm</i>	— Serbi (Sorabi)
<i>Polnischer Stamm</i>	<i>Polsko koljeno</i>

³⁵ Šaffarik, *Geschichte*, 21.

³⁶ Gaj, *Naš narod* (u »Danici«).

strukturu Šafárikova i Gajeva teksta, odnosno kroz naslove pasusa govori o njihovoj klasifikaciji slavenskih jezika i naroda.

Radi jasnoće pojmova u daljnjem raspravljanju, treba napomenuti da je Šafárik u tom dijelu svog teksta u sklopu srpskog »plemena« (Serbischer Stamm) uživim pojmom Srba (Serben) obuhvatio samo Srbe u Srbiji i Ugarskoj. Nadalje, tu je iznio onu varijantu svoje klasifikacije u kojoj je priznao hrvatsku individualnost ali samo u teritorijalno-političkom smislu, ograničavajući tako shvaćene Hrvate na teritorije koji su tada nazivani hrvatskim imenom. U tabeli I. redosljed Šafárikovih »plemena« (Stamm) i Gajevih »koljena« dijelom je izmijenjen, kako bi razlike između Šafárikove i Gajeve klasifikacije bile lakše uočljive.

Kao što pokazuje tabela I., Gaj je iz Šafárikove klasifikacije u svoju bez izmjena prenio samo rusko i poljsko »pleme« (Stamm), preimenovavši ih pritom u »koljena«. Naprotiv, srpsko, hrvatsko i slovensko »pleme« okupio je u »ilirsko koljeno«, a Slovake i »Sorabe« (Lužičke Srbe) priključio je »koljenu českom«. Oblikovanjem »ilirskog koljena« Gaj je razbio strukturu Šafárikova teksta i njegove klasifikacije koja je veći dio hrvatskog stanovništva uključivala u srpski etnikum. Nakon toga je — ne prerađujući Šafárikov tekst već premještajući i redigirajući njegove uže tekstualne cjeline — u »ilirsku« cjelinu kao ravnopravne kategorije unio etničke i pokrajinske cjeline. U Slovence i Bugare je zajedno sa Šafárikom (premda ih on različito kategorizira) uključio sve pripadnike slovenskog odnosno bugarskog etnikuma. Nakon što je uklonio Šafárikovu nadređenu kategoriju srpskog »plemena« (Serbischer Stamm), Srbi u njegovom tekstu, tj. Šafárikovi Srbi u užem smislu, ostali su ograničeni na Srbe u Srbiji i Ugarskoj, premda spominje njihovu prisutnost (ali ne i brojčanu zastupljenost) u Slavoniji. Ostavio je nejasnim vlastito shvaćanje o etničkoj pripadnosti Slavonaca, Dalmatinaca, Bosanaca i Crnogoraca, jer je uklonivši Šafárikovu nadređenu kategoriju srpskog »plemena« zadržao Šafárikovo dijeljenje tih stanovnika (koje je Gaj na drugim mjestima dijelio na Hrvate i Srbe) samo po vjerskoj pripadnosti. Gajev tekst o Hrvatima nije sasvim jednak Šafárikovu, ali bi na prvi pogled moglo izgledati da Gaj hrvatskim imenom obuhvaća isti teritorij kao i Šafárik.

Zbog toga nije neshvatljivo kad se u historiografiji ocjenjuje da je Gaj u članku »Naš narod« Hrvate sveo na stanovnike civilne Hrvatske, Hrvatske krajine, »Turske Hrvatske« i Istre, a da je čitavo etničko područje između Slovenaca i Srba dijelio na osnovu pokrajinske pripadnosti. Međutim, što je Gaj želio postići mijenjajući i prestrukturirajući Šafárikov tekst o Srbima, Hrvatima i Slovencima i kakvo je pravo značenje nekih naoko sitnih Gajevih izmjena može se odrediti tek usporedbom Šafárikova teksta, te Gajeva rukopisa i konačne verzije članka »Naš narod« tiskane u »Danici«.

5. Šafárikov tekst, Gajev rukopis i tiskani članak

Pišući članak »Naš narod« Gaj Šafárikov tekst nije namjeravao temeljitije prerađivati, ili jednostavno u potrazi za materijalima za »Danicu« nije za to imao dovoljno vremena. Očigledno ga je želio svojim shvaćanjima prilagoditi na najjednostavniji mogući način, tj. opsegom malim ali sadržajem bitnim redaktorskim zahvatima. Međutim, to se pokazalo teško izvedivim. Rukopis Gajeva članka pokazuje da je Gaj prevođenju i izmjenama Šafárikova teksta prišao s jasnom namjerom da u nj uvede svoju četvoro-

djelnu podjelu Slavena na Ilire, Ruse, Čehe i Poljake i to je lako proveo.²⁷ Teškoće su se javile prilikom organiziranja materije u sklopu »ilirskog koljena«. Put kojim je Gaj prošao prevodeći, dopunjujući i prestrukturirajući Šafárikov tekst u nastojanju da ga prilagodi svojim shvaćanjima objašnjava tabela II. koja prikazuje strukturu onog dijela teksta koji se odnosi na južne Slavene kod Šafárika, u Gajevu rukopisu i konačnoj verziji Gajeva članka tiskanog u »Danici«.

Tabela II.

Struktura tekstova o južnim Slavenima (naslovi odlomaka) kod P.J. Šafárika (Geschichte, 1826, 22—25), te u rukopisu Lj. Gaja (Naš narod, rukopis) i u Gajevu tiskanom članku (Naš narod, »Danica«, 1835)

Š a f á r i k	G a j (rukopis)	G a j (»Danica«)
<i>Srbi</i>	<i>Iliri</i>	<i>Iliri</i>
1. Bugari,	1. Slovenci	1. Slovenci
2. Srbi	2. Hrvati	2. Hrvati
3. Bosanci	3. Srbi	3. Slavonci
4. Crnogorci	a. Bosanci	4. Dalmatinci
5. Slavonci	b. Crnogorci	5. Bosanci
6. Dalmatinci	3. Slavonci	6. Crnogorci
<i>Hrvati</i>	4. Dalmatinci	7. Srbi
<i>Slovenci</i>	8. Bugari	8. Bugari

Šafárik je, kao što je rečeno, u svom tekstu Slavene podijelio na osam zasebnih cjelina. Tri od tih ravnopravnih naroda (pleme, Stamm) su Srbi (u koje uključuje Bugare, Srbe i sve ostale štokavce), Hrvati (u teritorijalno—političkom smislu) i Slovenci. Njih Šafárik, kao što se vidi i iz tabele, ne obuhvaća nikakvim zajedničkim južnoslavenskim imenom ni individualnošću. Hrvatima i Slovencima posvetio je po jedan naslovljeni odlomak, a Srbe je prikazao kroz uže, uglavnom teritorijalne cjeline. Nakon naslova (Serbischer Stamm) i uvodne rečenice slijedi tekst u šest odlomaka, svaki s vlastitim naslovom tj. podnaslovom, u kojima je iznio podatke o svakom od tih dijelova »srpskog« stanovništva, a to su: Bugari, Srbi (u Srbiji i Ugarskoj), Bosanci, Crnogorci, Slavonci i Dalmatinci.

Struktura Gajeva rukopisa prikazana na tabeli izgleda nesuvisla, ali ona ustvari fiksira mijene u procesu nastajanja članka »Naš narod«. Usporedba strukture Šafárikova teksta i Gajeva rukopisa pokazuje da je Gaj tri Šafárikove odvojene i ravnopravne cjeline (Srbi, Hrvati, Slovenci) ujedinio u jednu cjelinu pod ilirskim imenom. Ilirska »plemena« želio je razvrstati redosljedom obrnutim od Šafárikova, što nema neko posebno značenje. Prvih pet naslova pokazuje da je Gaj namjeravao tekst strukturirati slijedeći i dijelom prilagođavajući Šafárikovu jezičnu klasifikaciju. Želio je iznijeti svoju koncepciju o četiri uže jezično—etničke cjeline, a to su Slovenci, Hrvati, Srbi i vjerojatno od Šafárikovih Srba odvojeni Bugari.

Izdvajajući Slovence kao zasebnu cjelinu kao što je to činio i Šafárik, Gaj je pokazao da odustaje, bar u javnosti; od stajališta koje je zadnji put iznio još u svom »Oglasu« s kraja lipnja iste 1835. god. gdje je dao do znanja da slovenski jezik smatra narječjem hrvatskog jezika a Slovence dijelom hrvatskog etnikuma. Šafárikov odlomak o Hrvatima Gaj je mijenjao tako da ga je uskladio sa svojim shvaćanjima o stanovništvu koje govori

²⁷ Gaj, Naš narod, rkp.

narječjima nekadašnjeg »temeljnog oblika« hrvatskog jezika. O tom dijelu teksta u Gajevu rukopisu bit će riječi u slijedećem odjeljku ovog rada.

Slijedeći jezični kriterij, Gaj je iza (1) Slovenaca i (2) Hrvata stavio odlomak o (3) Srbima, ustvari Šafárikov tekst o Srbima u Srbiji i Ugarskoj. Bugare je namjeravao staviti na kraj, te ih je preskočio. Slijedeći Šafárikov tekst unio je (a) Bosance i (b) Crnogorce. Logičan redoslijed bio bi slijedom Šafárikova teksta: (c) Slavonci, (d) Dalmatinci i zatim (4) Bugari. Međutim, razmazana tinta slova »b« na rukopisu pokazuje da je Gaj, došavši do odlomka o Crnogorcima, stao i dok je još tinta bila svježa pokušao promijeniti oznake koje su Crnogorce i ispred njih Bosance uvrštavale u srpsku cjelinu. Naime, uočio je da bi takvu klasifikaciju, koju je sam gradio prema jezičnim kriterijima, čitaoci mogli shvatiti kao klasifikaciju južnoslavenskih naroda, te da bi mogli prihvatiti shvaćanje — što on nije želio — da Bosanci, Crnogorci, Slavonci i Dalmatinci ne samo govore »srpskim« jezikom, već da su svi oni i u etničkom pogledu Srbi. Zbog toga je odlučio kod Bosanaca i stanovnika drugih (uglavnom) štokavskih pokrajina ukloniti oznake koje su ih uključivale u srpsku cjelinu, te promijeniti započeti redoslijed tako da iza (1) Slovenaca i (2) Hrvata dođu stanovnici pokrajina u kojima žive Hrvati. Zbog toga, zaboravljajući prekriziti i izmijeniti brojke, ponavlja numeraciju i donosi pasus o (3) Slavoncima, te zatim (4) Dalmatincima. Pošto je Srbe, Bosance i Crnogorce namjeravao prebaciti na pozicije 5—7 i to (kao što pokazuje tiskani članak) redoslijedom (5) Bosanci, (6) Crnogorci i (7) Srbi, rukopis je normalno završio s (8) Bugarima.

Gaj je očigledno u uredništvu ostavio rukopis bez naznaka o tome kako bi trebala izgledati konačna numeracija odlomaka i cjelovita kompozicija teksta. Zbog toga je, kao što pokazuje uvid u rukopis, netko u redakciji »Danice« pokušao srediti Gajevu konfužnu numeraciju stavljaajući oznake olovkom. Htio je nakon (3) Srba pasuse redom označiti arapskim brojkama, ali je previdio (a) Bosance, te je u redakcijskoj žurbi nastala nova smušena numeracija: 1. Slovenci, 2. Hrvati, 3. Srbi, a. Bosanci, 4. Crnogorci, 5. Slavonci, 6. Dalmatinci, 7. Bugari. Tekst je vjerojatno tako bio u tiskari i složen, te je konačni izgled dobio kad je Gaj intervenirao u korekturi sloga.

Gaj je u *članku tiskanom u »Danici«* donio konačnu verziju svoje prilagodbe Šafárikova teksta. »Ilirsko koljeno« tu se sastoji od osam dijelova poredanih, kao što pokazuje tabela II., na slijedeći način: 1. Slovenci, 2. Hrvati, 3. Slavonci, 4. Dalmatinci, 5. Bosanci, 6. Crnogorci, 7. Srbi, 8. Bugari. Numeracija od 1. do 8. trebala bi govoriti da se radi o osam cjelina koje pripadaju istoj kategoriji unutar šireg »ilirskog« sklopa. Međutim, tu su se kao ravnopravni dijelovi našle jedinice koje su kod Šafárika imale različitu vrijednost — značaj nacionalne individualnosti (Slovenci), teritorijalno—političke cjeline (Hrvati), ili pokrajinske pripadnosti u sklopu srpske nacije (Srbi u Srbiji i Ugarskoj, Slavonci, Bosanci, Dalmatinci, Crnogorci), odnosno etničke zasebnosti ali također u sklopu srpske nacije (Bugari). Gaj je svojim prekategorijsanjem i premještanjem Šafárikovih etničkih i pokrajinskih cjelina uspio ukloniti izričito uključivanje svih Slavonaca, Bosanaca i Dalmatinaca u srpsku naciju. Stanovnike Slavonije, Dalmacije i Bosne nije uključio ni u hrvatsku naciju, što je mogao učiniti npr. mogućom klasifikacijom: 2. Hrvati, a. Slavonci, b. Dalmatinci, c. Bosanci. To nije učinio jer je smatrao da u tim pokrajinama žive Hrvati i Srbi. Da je želio izričito iznijeti svoje shvaćanje o opsegu hrvatskog etnikuma Gaj bi morao temelji-

to preraditi čitav taj dio Šafárikova teksta. Na to se nije odlučio, ali je ipak u odlomku svog teksta o »Horvatima« preinačujući Šafárikov tekst pokušao definirati opseg hrvatskog etnikuma ne ograničavajući ga poput Šafárika na političko-teritorijalnu individualnost. O tome govore razlike između Šafárikova teksta i Gajeva rukopisa, ali još više razlike između Gajeva rukopisa i konačne verzije članka »Naš narod« tiskane u »Danici«.

6. »Horvati« u Gajevu članku »Naš narod«

Pišući članak »Naš narod« Gaj ipak nije samo preveo i prestrukturirao poglavlje iz Šafárikove knjige »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur«, već je ponegdje mijenjao i njegov tekst. Najviše je zahvata proveo upravo u odlomku o Hrvatima kojem je Šafárik stavio naslov »Kroatischer Stamm«, a on »Horvati«. Gaj je već u rukopisu svog članka mijenjao Šafárikove formulacije. Međutim, nije bio zadovoljan svojom formulacijom u rukopisu. Zbog toga je i nju mijenjao, te se konačna verzija tog dijela u tiskanom članku razlikuje od one u rukopisu. Razlike u poimanju hrvatskog etnikuma i Gajev put u oblikovanju vlastitog teksta od predloška preko prve verzije u rukopisu do konačne formulacije u tiskanom članku pokazuje usporedba relevantnih dijelova tih tekstova.

Š a f á r i k:

Kroatischer Stamm. Das jetzige, von dem alten Kroatien des Constantinus Porph. verschiedene, Kngrch. Kroatien, zwischen Steiermark, Ungern, Slawonien, Bosnien, Dalmatien und dem adriatischen Meer, enthält in dem Provincial- und Militär- Gebiet, (den kleineren türkischen Antheil im Sand-schak Banjaluka mit 30,000 E., und die Colonien in Ungern mitgerechnet), ungefehr 730,000 slawische Einwohner. Hievon sind 174,000 griechischen, die übrigen lateinischen Ritus.³⁸

To u prijevodu glasi:

Hrvatsko pleme. Sadašnja, od stare Hrvatske Konstantina Porfirogene-
ta različita, Kraljevina Hrvatska između Štajerske, Ugarske, Slavonije, Bos-
ne, Dalmacije i Jadranskog mora, na provincijalnom i vojnom području (ura-
čunavši mali turski dio u Banjalučkom sandžaku s 30.000 stanovnika i nase-
obine u Ugarskoj) obuhvaća oko 730.000 slavenskih stanovnika. Od toga su
174.000 grčke, a ostali latinske vjeroispovijesti.

G a j (rukopis):

Horvati jesu u Horvatskoj u gornjoj Slavonii, u Dalmaciji, u jednoj stra-
ni Istrie, na Vugerskom u Banatu, u Baranju, Šimegu, Somogyu, u Saladsk-
oj, Železnoj, Sopronskoj i Požunskoj varmedjii, zatim u Arkihercežtvu Au-
strie i u Bosni u Sandžaku Banjalučkom, svi skupa u broju 1 620 000. Hor-
vati su izvan 174 000 starovërcev svi rimskoga vërozakona.³⁹

G a j (»Danica«):

Horvati u provincijalu, u Krajini i u Primorju, u jednoj strani Istrie, na
Vugerskom u Banatu, u Baranju, Šimegu, Somogju, u Szaladskog, Železnoj,
Sopronskoj i Požunskoj varmedjii, zatim u Arkihercežtvu Auštrie i vu Bos-
ni u Sandžaku Banjalučkom svi skupa u broju 1,620,000 jesu izvan 194,000
starovërcev svi rimskoga vërozakona.⁴⁰

³⁸ Schaffarik, Geschichte, 25.

³⁹ Gaj, Naš narod, rkp.

⁴⁰ Gaj, Naš narod (u »Danici«).

Šafárik, dakle, pod Hrvatima na ovom mjestu (jer ih inače dijeli između Slovenaca i Srba i uopće ne priznaje njihovu etničku ili nacionalnu individualnost) razumijeva stanovnike njemu suvremene civilne Hrvatske, Hrvatske krajine i tzv. Turske Hrvatske, te Hrvate u Ugarskoj, uključivši Gradišće koje je tada bilo dio zapadne Ugarske. Razlikovao je tadašnju, historijski oblikovanu pokrajinu Hrvatsku od srednjovjekovne Hrvatske koja se prostirala južno od Gvozda. Hrvatima je nazvao stanovnike teritorija za koje se tada rabilo hrvatsko ime. Broj pravoslavnih »Hrvata« pokazuje da se radi o Srbima u Hrvatskoj krajini (tj. ne i u Slavonskoj krajini), a to su već spomenuti Šafárikovi »Hrvati (Srbi u Hrvatskoj)« — izvorno: »Kroatien (Serben in Kroatien)« — koje u jednakom broju navodi u tabeli o vjerskoj pripadnosti slavenskih naroda. Kao što je također već rečeno, Šafárik u ovom tekstu ne govori o Hrvatima u etničkom već u teritorijalno—političkom smislu.

Gaj je u svojim tekstovima, tj. rukopisu i tiskanom članku, prevodeći i prerađujući Šafárikov tekst ispustio razlikovanje Porfirogenetove i suvremene Hrvatske, izričito je u hrvatsko etničko područje uključio istarske Hrvate, precizirao je u kojim sve županijama južne i zapadne Ugarske ima hrvatskog stanovništva (od Banata duž hrvatske i austrijske granice do današnje Slovačke), te im je dodao Hrvate u Austriji. Najuočljivija razlika u odnosu na Šafárikov tekst je više nego dvaput uvećani broj Hrvata koje je Gaj od Šafárikovih 730.000 povećao na 1.620.000, tj. više od 122%. Podatak o 174.000 pravoslavnih »Hrvata« Gaj je iz Šafárikova teksta prenio u svoj rukopis, a u tiskanom članku neznatno ga je povećao, na 194.000, tj. za 20.000 odnosno samo 11%.

Bitna razlika između Šafárikova i Gajeva teksta je u definiranju glavnog područja na kojem žive Hrvati, a u tome postoje razlike i između Gajeva rukopisa i konačne, tiskane verzije njegovog članka. O tome svjedoče bitne formulacije u već citiranim dijelovima Šafárikova teksta i verzija Gajeva članka (iz citata su ispušteni za ovu raspravu sporedni dijelovi o »staroj« Hrvatskoj, Istri, te Hrvatima u Ugarskoj i Austriji):

S a f á r i k (prijevod): »Horvatsko pleme. Sadašnja ... Kraljevina Hrvatska između Štajerske, Ugarske, Slavonije, Bosne, Dalmacije i Jadranskog mora ... na provincijalnom i vojnom području ...«

G a j (rukopis): »Horvati ... u Horvatskoj u gornjoj Slavonii, u Dalmaciji ...«

G a j (»Danica«): »Horvati u provincijalu, u Krajini i u Primorju ...«
Prema tome, Gaj u rukopisu hrvatsko etničko područje nije poput Šafárika ograničio na sebi suvremenu Kraljevinu Hrvatsku, već ga je proširio i na Dalmaciju koju Šafárik izričito uključuje u srpsko etničko područje. Pritom je Gaj formulacijom o »Horvatskoj u gornjoj Slavonii« izjednačio suvremenu civilnu i vojnu Hrvatsku s gornjom Slavonijom ranijih stoljeća. Suvremenu Slavoniju, tj. nekadašnju donju Slavoniju, nije u rukopisu uključio u hrvatsko područje, premda je — kao što je već spominjano — njene katoličke stanovnike smatrao Hrvatima. Ako se podsjetimo na Gajeva shvaćanja o hrvatskim narječjima proizišlim iz »temeljnog oblika« nekadašnjeg hrvatskog jezika i o njegovu prihvaćanju Šafárikova shvaćanja o štokavštini kao srpskom jeziku, onda je jasno o čemu se u toj formulaciji u Gajevu rukopisu radi. Naime, pridržavajući se jezičnog kriterija kojim se u odre-

divanju srodnosti i razlika između slavenskih naroda rukovodio i Šafárik, Gaj u rukopisu članka nije hrvatskim imenom obuhvatio sve one koje je u etničkom pogledu smatrao Hrvatima, već samo ono stanovništvo koje je, po njegovu shvaćanju iznesenom u neobjelodanjenim spisima iz razdoblja 1830—33., govorilo varijetetima »temeljnog oblika« nekadašnjeg hrvatskog jezika. To su, što je već rečeno, kajkavci, čakavci i dijelom štokavci s područja civilne i vojne Hrvatske, zapadne Bosne, dijela Istre i dijela Dalmacije. Po tom stajalištu Hrvati (štokavci katolici) Slavonije, dijela Bosne i dijela Dalmacije prihvatili su »srpsku« štokavštinu, očuvavši pritom hrvatsku etničku pripadnost. Rukovodeći se jezičnim kriterijem, Gaj u rukopisu članka govoreći o Hrvatima ne spominje Hrvate u Slavoniji i Bosni osim u Banjalučkom sandžaku.

Da slijedi jezični kriterij kada u rukopisu zaokružuje »horvatsku« cjelinu Gaj je pokazao rečenicom dodanom na kraju tog odlomka, koje u Šafárikovu tekstu nema, a koju će Gaj prenijeti i u tiskani članak: »Narečje horvatsko jest časti vredan stari most med Slovenci (Vendi) i med Serblji.«⁴¹ U njoj je ustvari izraženo Gajevo shvaćanje o hrvatskom jeziku koji je, usprkos svojem položaju »mosta«, različit od slovenskog i srpskog jezika. Gaj tu ne misli na kajkavsko narječje, već na sve varijetete »temeljnog oblika« nekadašnjeg hrvatskog jezika na području civilne i vojne Hrvatske, Turske Hrvatske, te dijela Istre i Dalmacije.

Kajkavski oblik hrvatskog imena za jezik i narod (Horvati, horvatski) navodio je istraživače na krivi zaključak da Gaj njime označava samo kajkavske Hrvate i kajkavsko narječje. Međutim, Gaj je u svojim neobjelodanjenim spisima taj oblik rabio za hrvatski narod općenito, kao i za hrvatski jezik (»temeljni oblik« hrvatskog jezika). Dapače je pišući njemački rabio oblike »Horvaten« i »horvatisch« također označavajući njima hrvatsku etničku ili jezičnu cjelinu.⁴² Isto značenje imaju oblici »Horvati« i »narečje horvatsko« u rukopisu i zatim tiskanom članku »Naš narod«.

Nakon što je dovršio rukopis Gaj je uočio da ne samo prvobitnom kompozicijom (od koje je odustao već tokom pisanja članka) već i formulacijom iz odlomka o Hrvatima doduše točno prenosi svoje shvaćanje o jezičnim odnosima kod Hrvata, ali da ne iznosi vjerno svoje shvaćanje o hrvatskoj etničkoj cjelini. Naime, iz formulacije u rukopisu moglo se shvatiti da on hrvatsko etničko područje ograničava na teritorije na kojima su se očuvali varijeteti »temeljnog oblika« hrvatskog jezika, a da Hrvate u Slavoniji i dijelu Bosne otpušta Srbima. Zbog toga je u tiskanom članku izmijenio taj dio, primijenivši prilikom imenovanja Hrvata etničko umjesto jezičnog načela. Formulacijom »Horvati u provincialu, u Krajini i Primorju« u tiskanom članku ispustio je imena pokrajina, ali je njome ustvari obuhvatio i one dijelove hrvatskog etnikuma koje je prvobitnom formulacijom ispustio. U novoj formulaciji on pod »provincialom« ne razumijeva samo civilnu kajkavsku Hrvatsku već čitav hrvatsko—slavonski provincijal, tj. civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Također pod »Krajinom« razumijeva čitavu Hrvatsko—slavonsku vojnu krajinu, a pojmom »Primorja« obuhvaća i Dalmaciju. Jedino nije spomenuo Bosnu, osim Banjalučkog sandžaka.

⁴¹ Gaj, Naš narod, rkp. — U tiskanom članku u »Danici« izraz »stari most« Gaj je proširio tako da glasi »stari, ilirski most«.

⁴² Gaj, Ein Fragewort, rkp.; Ljudevi Gaj, Ljudevit [Posavski], NSB, Ljudevit Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 V 18; Stančić, Gajeva »Još Horvatska ni propala«, 131—142.

Prema tome, Gaj je u svom članku »Naš narod«, tiskanom u »Danici«, pod Hrvatima razumijevao čitav hrvatski etnikum, u opsegu u kojem je o njemu govorio u svojim neobjelodanim spisima počevši od 1830. god., konkretno Hrvate u »trojednoj kraljevini« Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, te u Istri i Bosni. Na to upućuje i činjenica da je Šafárikov podatak o broju Hrvata povećao za preko 120% (sa 730.000 na 1.620.000), dok je broj Slovenaca i broj Srba u Srbiji i Ugarskoj povisio za oko 50%. Broj Slovenaca je sa Šafárikovih 800.000 povećao na 1.240.000, a broj Srba u Srbiji i Ugarskoj je sa 1.150.000 najprije u rukopisu smanjio na 1.030.000, a zatim u tiskanom članku povećao na 1.730.000. Istodobno Šafárikov podatak o broju Slavonaca (500.000) uopće nije mijenjao, dok je kod ostalih pokrajinskih pripadnosti Šafárikove podatke uvećavao samo za 26—28%. Nesrazmjerno veliko povećanje Šafárikovih podataka o broju Hrvata i malo ili nikakvo povećanje podataka o broju stanovnika Slavonije, Dalmacije i Bosne upućuje na zaključak da je Gaj bio svjestan da dio stanovnika tih pokrajina iskazuje dvaput, jedanput u ukupnom broju Hrvata, a zatim još jednom u sklopu tih pokrajina.

Gaj iz hrvatske cjeline nije ispustio pravoslavne stanovnike Hrvatske krajine koje Šafárik navodi kao Hrvate u teritorijalno—političkom smislu. No, iz toga se ne može zaključivati da je Gaj te stanovnike smatrao Hrvatima. Naime, Gaj je hrvatskom imenu davao dvostruki smisao, te je kao Hrvate označavao kako pripadnike hrvatskog etnikuma, tako (poput Šafárika i u skladu s praksom svoga vremena) i stanovnike civilne i vojne Hrvatske iz cjelini, ne poričući pritom srpskom dijelu tih stanovnika njegovu srpsku etničku pripadnost. Tako je, uostalom, postupio i u jednoj verziji svoje pjesme »Još Horvatska ni propala«, tiskane također u »Danici« 1835 god., kad je među »Horvatima stare države« spomenuo i »Srblje«.⁴³

Ni svoje shvaćanje o cjelovitom opsegu srpskog etnikuma Gaj nije jasno iznio. Naime, zadržao je Šafárikovu jedinicu koja je srpskim imenom obuhvaćala samo Srbe u Srbiji i Ugarskoj, ali razloživši strukturu Šafárikova srpskog »plemena« nije naveo koje stanovnike Slavonije, Dalmacije i Bosne smatra Srbima, niti je iznio svoje stajalište prema kojem su pravoslavni »Horvati« u etničkom pogledu Srbi.

7. Zaključak

Podaci izneseni u ovom radu pokazuju da se Gajev članak »Naš narod« iz kolovoza 1835. god. ne može točno ocijeniti bez poznavanja toka njegova nastajanja i razvoja Gajeve nacionalne ideologije od oko 1830. do početka preporoda 1835. god. Oni pokazuju da je Gaj u razdoblju uoči početka preporoda, pa i 1835. god. prije i nakon objelodanjivanja članka »Naš narod« u »Danici«, imao jasnu predodžbu o hrvatskoj etničkoj individualnosti u sklopu južnoga slavenstva. Također pokazuju da je Gaj za pisanje članka kao predložak iskoristio jedan odjeljak iz Šafárikova djela »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur« iz 1826. god. Gaj nije taj Šafárikov tekst preradio, već ga je, prevodeći ga, redigirao na način kojim mu je sasvim izmijenio koncepciju. U njemu je tako iznio vlastitu koncepciju slavenskih jezika i naroda. Najveće je zahvate Gaj proveo u dijelovima teksta o juž-

⁴³ Stančić, Gajeva »Još Horvatska ni propala«, 19—22, 30—32.

nim Slavenima, napose o Hrvatima. Ipak, takvim ograničenim zahvatima uspio je samo ukloniti one elemente Šafárikove klasifikacije s kojima se nije slagao a ne i jasno iznijeti svoja shvaćanja. Međutim, temeljita analiza Gajeve rukopisa i konačne verzije članka tiskanog u »Danici« pokazuje da je Gaj i u tiskanom članku, uza svu nedosljednost u koncipiranju teksta o južnim Slavenima, u odlomku o »Hrvatima« — suprotno dosadašnjim ocjenama u historiografiji — iznio predodžbu o hrvatskoj etničkoj individualnosti i o hrvatskoj etničkoj cjelini na području Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre i Bosne, uglavnom u opsegu u kojem se na tim područjima hrvatska nacija i oblikovala. Takav podatak bitno utječe na ocjenu razvoja kako Gajeve nacionalne ideologije, tako nacionalne ideologije Hrvatskog narodnog pokreta u cijelosti.

Prilog I.

Paul Joseph Schaffarik, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Ofen 1826, 19—26.

Slawischer Volksstamm im dritten Jahrzehnd des XIX. Jahrhunderts

Etwa um die Mitte des VII. Jahrh., mit dem J. 679, hörten die Wanderungen der Slawen auf, und vielleicht um dieselbe Zeit, oder auch schon früher, wurde der erste Versuch gemacht, die Slawen zum Christenthum zu bekehren. Dieser Versuch gelang zwar zu Anfange des IX. Jahrh., sowol im Süden als im Westen vollkommen, aber nicht ohne grosse Veränderungen im Innern der Stämme selbst. Die zwei grossen slawischen Reiche Gross—Kroatien und Gross—Serbien, beide im Norden der Karpaten, verschwanden schon zu Anfange des VI. Jahrh., zum Theil von den Franken, zum Theil von den Gothen und Awaren unterjocht. Eben so wurden die mit dem Namen der Wenden von den Ausländern bezeichneten Slawen, die im VI. Jahrh. in die von den Gothen und Sueven verlassenen Wohnsitze an der Elbe einrückten, und hier unter den Namen der Pomeranier, Luititzen, Wilzen, Weletaben, Obotriten, Sorben u. s. w. wohnten, nach einem grausamen Vertilungskriege von den Franken und Sachsen bezwungen, und entweder ausgerottet, oder germanisirt. Ihre Sprache erlosch schon im XV. Jahrhundert. Die übrigen norddeutschen Wenden wurden im X. Jahrh. von Teutschlands Königen aus dem sächsischen Stamme bis über die Elbe gedrängt, und die Markgrafschaften Meissen, Lausitz und Brandenburg errichtet. Dagegen erhielten sich die Čechen in Böhmen seit dem VI. Jahrh., und bildeten lange unter eingebornen Fürsten ein Königreich. Diejenigen Slawen, die sich in Steiermark, Kärnten und Krain niederliessen, unterjochte schon Karl der Grosse, und sowol er als auch spätere Kaiser gründeten hier teutsche Markgrafschaften. Swatopluku grosses mährisches Reich zerstörte der teutsche Kg. Arnulph und die Magyaren am Ende des IX. Jahrh. Die südlich der Donau von den aus Gross—Kroatien und Gross—Serbien eingewanderten Slawen gestifteten Königreiche Kroatien, Slawonien, Dalmatien, Serbien, Bosnien und Bulgarien, durchliefen im steten Wechsel des Glücks und beständigen Kampf mit den Griechen, Ungern, Venetianern und Türken eine Periode von 3 — 800 Jahren, bis sie zuletzt zum Theil an Haus Oesterreich, zum Theil an die Türken verfielen. Langsam entwickelten sich Polen und

Russland zu selbstständigen Staaten, und letzteres schwang sich binnen einer kurzen Zeit zu einer Höhe empor, die Bewunderung erregt. Die Zeit, die alles ändert, hat also auch diesen grossen, über halb Europa und ein Drittheil von Asien ausgebreiteten Völkerstamm binnen einem Jahrtausend beinahe bis zur Unkenntlichkeit verändert. Es ist aber dem Forscher des Slawenthums unumgänglich nothwendig, sich mit dem gegenwärtigen Bestand der Stämme, bevor er das Gebiet des geistigen Anbaues eines jeden betritt, in geo—und ethnographischer Hinsicht bekannt zu machen. Es ist natürlich dass das Merkmal, wornach der Unterschied und die Anzahl der Stämme bestimmt wird, nicht nur die geographische Lage allein, sondern ganz vorzüglich die grössere oder geringere Verwandtschaft der einzelnen Zweige untereinander ist. Diese aber wird wiederum nicht sowol auf dem Weg der Tradition und Geschichte über die Abstammung, indem letztere oft schweigt, erstere aber irre führt, als vielmehr durch philologische Erforschung und Vergleichung der Mundarten der bestehenden Stämme gefunden, wornach nicht sowol diejenigen, die entweder ehemals neben einander gewohnt haben, oder noch jetzt wohnen, eben darum auch der Abstammung nach einander am nächsten verwandt sind, sondern vielmehr diejenigen, deren Sprechart und Sitten mehr mit einander übereinstimmen. Noch sind die Bewohner Russlands, Polens, Galiziens, Böhmens, Schlesiens, der beiden Lausitzen, Mährens, des nördlichen Ungern, Slawoniens, Kroatiens, Unter—Steiermarks, Unter—Kärntens, Krains, Dalmatiens, Bosniens, Serbiens, Bulgariens u. s. w. entweder ganz oder zum Theil Slawen, und noch sprechen die von den östlichen Ländern am adriatischen Meere bis zu den Ufern des nördlichen Eismees, und von der schwarzen Elster an dem rechten Elbufer bis zu den Inseln des russischen Nordarchipels an der Westküste von Amerika wohnenden 20 — 30 slawischen Völker und Völklein insgesamt slawisch; aber der Unterschied eines Böhmen und eines Russen, eines Polen und eines Serben, ist der Abstammung und Sprache nach nicht minder gross, als der geographischen Lage, der Landeshoheit und der Religion nach.

Unverkennbar reihen sich alle slawische Völkerschaften nach gewissen constanten Merkmalen der Sprache, die auf eine frühere geographische Verbindung dieser Stämme hindeuten, an zwei Ordnungen an, welche Adelung unter der willkürlichen und zweideutigen Benennung *Antischer* und *Slawischer*, die Hrn. Dobrowsky und Kopitar aber unter dem richtigern Classennamen *südöstlicher* und *nordwestlicher Hauptast* aufführen. Zur ersten Ordnung gehören als Zweige die Russen u. Russniaken, die Bulgaren, Serben, Bosnier, Dalmatiner, Slawonier, Kroaten und Winden in Krain, Kärnten, Steiermark und dem westlichen Ungern; zur zweiten aber die Böhmen, Mährer, Slowaken, Sorben—Wenden in der Lausitz, und die Polen sammt den Schlesiern.

A.) *Südöstlicher Hauptast.* *Zweige.*

I. *Russischer Stamm.*

1. *Russen.* Die Russen bilden die Hauptmasse der Bevölkerung des europäischen Russlands, und nehmen das ganze mittlere Russland, die Binnenprovinzen zwischen Ilmen — und Belozerosee, an der Düna, Wolga, Moskwa und Okka, und die Gouvernements am Don ein, sind aber ausserdem durch das ganze Reich, auch den asiatischen Theil desselben, zerstreut, und unter

den übrigen Völkerschaften ansässig. Dass diese Masse von etwa 32 Mill. Menschen ein Aggregat mehrerer Stämme und Stammfragmente sey, ist leicht zu errathen, und die Geschichte bestätigt es; wenn gleich eine genetische Deduction der einzelnen Bestandtheile besonders schwer seyn dürfte. Die Kosaken in den Statthalterschaften von Klein—Russland am Bog, dem untern Dniepr, am untern Don, am schwarzen und asowschen Meer u. s. w., sind zum Theil Abkömmlinge der Russen, also geborne Slawen, zum Theil aber der Sprache und Religion nach russische Cerkassen und Tataren. Die Letten in Kurland, und die Littauer in Wilna, Grodno, Bialystok mit lettischer Sprache, sind, wenn gleich manche, z. B. Hasse, sie für einen unkenntlich gewordenen Zweig des Slawischen erklären, richtiger mit Gatterer und Dobrowsky, entweder für einen eigenen, oder einen finnisch—scythischen Volksstamm zu halten. Auch die serbischen Colonien in Ekaterinoslaw haben sich bereits russisirt. Die Russen sind insgesamt dem griechischen Ritus zugehan.

2. *Russniaken (Ruthenen, Klein—Russen)*. In Klein—Russland, Polen, Galizien, Bukowina, ferner im nordöstlichen Ungern, gegen 3 Mill., alle morgenländischen Ritus, und zwar zum Theil Griechisch—Katholische (insgemein Unirte genannt), zum Theil Nicht—Unirte.

II. *Serbischer Stamm*. Hieher zählen wir die Bulgaren, Serben, Bosnier, Montenegriner, Slawonier und Dalmatiner.

1. *Bulgaren*, in dem ehemaligen Kgrch. Bulgarien, jetzt türkischer Provinz Sofia—Wilajeti, zwischen der Donau, dem schwarzen Meer, dem Balkangebirge und Serbien. Die hier ansässigen slawischen Stämme haben sich mit den angeblich von der Wolga 679 eingewanderten Bulgaren in Sprache und Sitten amalgamirt. Ihre Zahl mag sich auf 600,000 belaufen, wovon bei weitem der grössere Theil griechischen Ritus, und nur ein kleiner Theil katholisch ist.

2. *Serben*. Diese hatten ursprünglich das Kgrch.—Serbien, jetzt türkische Provinz Serf—Wilajeti, zu beiden Seiten der Morawa, zwischen dem Timok, der Drina, dem Hämus, der Sawe und der Donau, inne; sind aber schon sehr früh, und vorzüglich zu Ende des XVII. Jahrh., in grosser Anzahl nach dem österreichischen Slawonien und Südungern ausgewandert. Ráczen werden sie von den Ausländern genannt, weil ein Theil derselben an dem Flusse Raška sitzt, der ehemals das Land in Serbien und Rascien theilte. Das türkische Serf—Wilajeti zählt gegen 800,000, Ungern, mit Ausschluss von Slawonien, 350,000, also beides 1,150,000 Serben. Sie bekennen sich sämmtlich zur griechischen Kirche.

3. *Bösnier*. Sie bewohnen das Land zwischen der Drina, Verbas, Sawe, Dalmatien und der Fortsetzung des Hämus. An der Zahl ungefähr 350,000 christlicher Religion sowol nach dem abendländischen, als nach dem morgenländischen Ritus. Gar viele derselben sind nach und nach zum Islam übergegangen, behielten jedoch bis auf die neuesten Zeiten ihre slawoserbische Sprache.

4. *Montenegriner (Crnogorci)*. So heissen die slawischen Bewohner des Gebirges Montenegro in der türkischen Provinz Albanien, welches sich von der Seeküste bei Antivari an gegen Bosnien hin erstreckt. Von den Türken nie ganz bezwungen, sind sie auch heut zu Tage noch ein freies Volk unter einem Bischof, ungefähr 60,000 an der Zahl (nach Sommieres 1812. nur 53,168), ohne Ausnahme Christen nach dem morgenländisch. Ritus.

5. *Slawonier*. Die Bewohner des Kgrchs. Slawonien, sowol des Provincial-als des Militär—Gebiets, welches an Kroatien, und mittelst der Drawe, der Donau und der Sawe an Ungern, Serbien und Bosnien gränzt, und zu welchem auch das Hgthm. Sirmien zwischen der Bossut, der Donau und der Sawe, als Theil desselben, gehört, gegen $\frac{1}{2}$ Mill., bekennen sich zum Theil zum lateinischen (253,000), zum Theil zum griechischen (247,000) Ritus.

6. *Dalmatiner*. Längs dem adriatischen Meere, zwischen Kroatien, Bosnien und Albanien, in den vier Kreisen des Kgrchs. Dalmatien: Zara, Spalatro, Ragusa, Cattaro, gegen 300,000 mit den unter der Bothmässigkeit der Türken stehenden 80,000 Dalmatinern in der Landschaft Herzegowina, 380,000, wovon ungefähr 70,000 griechischen, die übrigen aber lateinischen Ritus sind.

III. *Kroatischer Stamm*. Das jetzige, von dem alten Kroatien des Constantinus Porph. verschiedene, Kngrch. Kroatien, zwischen Steiermark, Ungern, Slawonien, Bosnien, Dalmatien und dem adriatischen Meer, enthält in dem Provincial — und Militär—Gebiet, (den kleinen türkischen Antheil im Sandschak Banjaluka mit 30,000 E., und die Colonien in Ungern mitgerechnet), ungefähr 730,000 slawische Einwohner. Hievon sind 174,000 griechischen, die übrigen lateinischen Ritus.

IV. *Windischer Stamm (Slowenzen)*. Die in den, ehemals unter dem Namen Innerösterreich begriffenen, Herzogthümern Steiermark, Kärnten und Krain, wovon letztere jetzt das Kgrch. Illyrien bilden, ferner im westlichen Ungern an der Mur und Rab wohnenden Slawen, werden im Inland *Slowenzi*, im Auslande *Winden* genannt. Ungefähr 800,000, sind sie, bis auf einige wenige Protestanten in Ungern, sämmtlich der katholischen Religion zugethan.

B.) *Nordwestlicher Hauptast.* *Zweige.*

I. *Böhmischer Stamm.*

1. *Böhmen (Čehowé)*, 2. *Mährer*. Das zwischen Sachsen, Schlesien, Ungern, Oesterreich und Baiern liegende Kgrch. Böhmen und die Markgrafschaft Mähren zählen ungefähr 3,700,000 slawische Einwohner, wovon $2\frac{1}{2}$ Mill. auf Böhmen, und 1,200,000 auf Mähren kommen. Ausser 100,000 Protestanten sowol H. als A. C., sind sie insgesamt katholisch.

II. *Slowakischer Stamm*. Die Slowaken besetzen das nördliche Ungern, und zwar die Gespanschaften Trenčín, Turótz, Arva, Liptau und Sohl ganz, Neitra, Zips, Sároš, Barš, Zemplin, Gömör und Hont aber der grössern Hälfte nach, ausserdem durch das ganze Land zerstreut, mit vielen Abweichungen in der Mundart. Ihre Anzahl belauft sich auf 1,800,000, wovon ungefähr $\frac{2}{3}$ katholisch, und $\frac{1}{3}$ protestantisch ist.

III. *Polnischer Stamm*. In dem eigentlichen Kgrch. Polen, in den 1772, 1793 und 1795 Russland einverleibten Provinzen, in den preussischen Herzogthümern Posen und Schlesien, in dem österreichischen Kgrch. Galizien, und in dem Freistaat Krakau, in allem etwa 10,000,000. Eine kleine Anzahl, etwa $\frac{1}{2}$ Mill. Protestanten ausgenommen, der Masse nach kathol. Religion.

IV. *Sorben—Wendischer Stamm*. Ueberreste der alten Soraben und anderer slawischen Stämme in den preussisch—sächsischen Markgraffthümern Ober — und Nieder—Lausitz, stellenweise auch in Brandenburg. Ungefähr 200,000, Protestanten und Katholiken.

Prilog II.

Ljudevit Gaj, Naš narod, *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 1835, br. 34, 29. VIII.

NAŠ NAROD

Na jednoj polovici Europe leži goropadne velikoće oriaš. Njegovo teme kuplje se u sinjem morju *Adrie*; a njegove goleme noge upiraju se kroz severni led i sněg na *zidine Kininske*; u krępkoj, kroz serdce turskoga carstva, spruženoj desnici nosi *Cerno morje*, a vu levoj kroz serdce Němačke zemlje raztegnjenoj ruci derži *Baltik*. Njegva glava jest srednja *Ilirska*, ověččana cvetjem toploga juga; njegova persa, *Vugerska*; grudi *Planine harvatske* (karpatske); njegovo serdce je pod starimi *Tatrami*; njegov želudac ravnina *Polska*, a terbuh i noge neizměni prostori *Ruski*. — I taj oriaš jest *naš narod*, — narod vu Europi naj većji, — narod *Slavjanski*; jerbo kosti i mešo toga goropadnoga tēla jesu bratja *Slavjani*, a kerv, koja ovo golemo tēlo oživljuje, jest jedna kerv naše matere *Slave*, to jest jedna narodnost *Slavenska*.

Istina je da neteče ta kerv jednako po vsih kotrigih ovoga tēla, ali i kod Němcev istim naćinom taj tećaj pretergnjen jest, a za to vendar neprestanu svu jednoplemenu bratju za naravske kotrige jednoga němaćkoga tēla deržati, niti komu na pamet dojde, da ono zabrani, što je tako, i nedrugaćje, i što proměniti od ćlověćanske moći nezavisi. Našemvu vseljubljenomu Caru věrni *Auštrijanci* naravskim naćinom i zakonom derže se za kotrige istoga tēla, k kojemu i *Bavarci*, *Saksonci*, *Porusi* i ostali Němci spadaju, i svi ovi imaju jedan svega posluvanja cilj, to je to izobraženost i blaženost *Nemaćkog naroda* koj je samo jedan ako prem na vnoge puke i med mnoga vledanja razdēlen. Ovak i mi *Slavjani*, kakti takovi samo jedan božanskim i deržavskim zakonom dopuštjeni cilj imati možeme i moramo, najmre da se naša narodnost vu vsih premdar deržavnim vladanjem razlućenih stranakah plemenito izобрази. K tomu je pako potrebno sve kotrige našega narodnoga tēla, to jest sadašnjji stališ svih *Slavenskih* pokolenjih tak gledeć na srodstvo iliti rodbinstvo, kak takaj na deržave, vu kojih stanuju, poznati.

Broj i razlićnost *Slavenskih* pukov nejma se samo polag zemaljskoga ležaja razlućiti, nego mnogo više ima se gledati na većje ili manje rodbinstvo jedinstvenih pokolenjih med sobom. Ovo pako rodbinstvo nerazpoznaje se blišnjim susjedstvom, jer koji puki negda susjedi bili su, sada oddaljeni obitavaju, niti razpoznaje se ustmenim predavanjem niti izraven pomoćjum dogodovšćine, ar ustmeno predavanje gustoput vara; dogodovšćina pako malo kada zadovoljiti kadra jest. Za razpoznanje rodbinstva narodov i pukov jedino nevkanljivo srđstvo jest jezikoslovje; iliti mudro i trezno spitanje i zvedjanje korenja rěćih i prispodabljanje njihovoga obrazenja i pregibanja. Samo ovim putem moguće bude različne kotrige *slavenskoga* stabla razpoznati i razlućiti i medju sobom opredělitu. Samo ovim naćinom jest moguće ves *Slavenski* jezik na glavna narěćja razrediti.

Ovim dakle jezikoslovnim naćinom doznajemo, da su stanovnici, *Velike Ilirske*, to jest *Horvatske*, *Slavonie*, *Dalmacie*, *dolnje Vugerske*, *Dolnje Štarske*, *Krajnske*, *Koroške*, *Istrie*, *Bosne*, *Cerne Gore*, *Hercegovine*, *Dubrovnika*, *Serbske*, *Bugarske*, i. t. d. zatim žitelji *Velike Polske*, *Galicie* *Poznans-*

ke, *Velike Česke*, Boemie, Moravske i gornje Vugerske; i stanovnici *Velike Ruske* vsi skupa Slavjani brojem 80 milionov, koji zajedno više od polovine Europe i tretjinu Azije zavimaju. Sva ova Slavenska pokolenja već ovde polag srodstva razpodeljena, mogu se polag stanovitih znakov na dva glavna reda razděliti, koja *Adelung* pod svojvoljnim i dvoznačecim naimenovanjem *Antov* i *Slovenov* navodi; *Dobrovsky* pako i Kopitar mnogo bolje razděljuju Slavene na *južnoiztočne* i *séverozapadne*. Mi jih pako delimo na *Ilirsko-Ruske* i *Čeho-Polske* Slavjane. K prvomu redu spadaju svi Iliri i Rusi, a k drugomu svi Česi i Poljaci.

A. ILIRSKO-RUSKE SVERŽI, GRANE.

I. Ilirsko koljeno.

1. *Slovinci* (Vindi) stanuju u dolnjoj Štajerskoj, u Krajskoj, Koroškoj iliti Gorotanskoj, u jednoj strani Istrie, na Laško-Goričkom, dalje u zapadnoj Vugerskoj u *Železnoj stolici* okol Mure i Raba; brojem skupa 1,240,000 rimskoga věrozakona; zvan několiko samo Protestantov.

2. *Horvati* u provincialu, u Krajni i u Primorju, u jednoj strani Istrie, na vugerskom u Banatu, u Baranju, Šimegu, Somogju, u Szladskoj, Železnoj, Sopronskoj i Požunskoj varmedjii, zatim u Arkihercežtvu Auštrie i vu Bosni u Sandžaku Banjalučkom svi skupa u broju 1,620,000 jesu izvan 194,000 starovērcev svi rimskoga věrozakona. Narečje horvatsko jest časti vredan, stari, ilirski most med Slovinci (Vendi) i med Serblji.

3. *Slavonci*, žitelji Slavonie i slavonske granice, i Srema. Broj njihov iznaša okolo 500,000 od kojih su jedni 247,000 gerčkoga; a drugi 253,000 rimskoga věrozakona.

4. *Dalmatini* stanjuju u Dalmaciji pored Adriatskoga morja, zatim na otocih, i vu Dubrovniku, i broje do 400,000 dušah, k ovim imaju se jošce dodati i oni 80,000, koji su pod Turci i koji u Hercegovini živu, i tako skupa znašaju 480,000, zmed kojih jesu 410,000 rimske, a ostali 70,000 gerčke cirkeve.

5. *Bošnjaci* živu izmedj Drine, Verbasa, Save, Dalmacie i Hema, brojem 450,000 deleći se na islamski to jest turski i zatim na rimski i gerčki věrozakon.

6. *Cernogorci* jesu u Cernoj gori, koja se od primorja Antivarskog do Bosne preteže. Od Turakah nisu nikad pokoreni bili; i dan današnji jesu slobodni i nezavisni. Š njimi vlada i upravlja Episkop i Metropolit njihov. Ima ih preko 100,000, od kojih može do 20,000 izajti proti neprijatelju, svi su gerčkoga věrozakona.

7. *Serblji* su najpre u Kraljestvu Serbskom (sadašnjoj Knjažini turskoj *Serf Vilaet*) s obe strane Morave izmedj Timoka, Drine, Hema, Save i Dunava obitavali; poslje u Austrijsku Slavoniu, južnu Vugersku prešli i tu se naselili. Oni se zloupotrebljeno Raci nazivaju od stranjskih, jer nekoja stran Serbljev živi okolo rēke Rasce, koja je negda celu Serbiu na Serbiu i Rasciu dělila. Od naših prostakov naopako nazivaju se Vlasi, kajti su s ovimi jednakoga věrozakona. U serbskoj Knjažini (starom serbskom kraljestvu) i u Vugerskoj ima skupa Serbljev 1,730,000; svi su gerčkoga věrozakona.

8. *Bugari* u starom negda Kraljestvu Bugarskom, a sada u tako nazvanoj turskoj državi *Sofia Vilaet*, izmedj Dunava, Cernog morja, Balkanske gore i Srbije. Ima Bugarov oko 550,000, od kojih 480,000 jesu gerčke, a ostali rimske cirkve.

II. Rusko koljeno.

1. *Rusi* čine glavno zerno stanovnikov velike Rusie, i obstiraju najviše srednju Rusiu izmedj Ilmena i Belozera uzduž Dine, Volge, Moskve, Oke, i Gubernie okol Dona. Zvan toga ima ih razsutih i s drugimi narodi změšanih po celom carstvu i po većjoj strani ruske Azie. Da se ova golema množina, koja izmedj 70,000,000 ruskih poddanikov do 48,000,000 iznaša, u mnogo pokoljenja razděljuje, to se lahko može misliti; a dogodovčšina nam to isto potverdjava, jer bi težko bilo iznajti rodoslovni izhod svakoga pokoljenja seoseb. Tako su med Kozaci u guberniah Male Rusie okol Buga, južnog Dnjepra i Dona, okol Cernog i Azovskog morja i t. d. koji svi više nego jedan milion oružanih momkov staviti mogu, jedni, potomci starih Rusov, a drugi po jeziku i vërozakonu sa svim poruseni Čirkazi i Tatari. Leti u Kurlandii i Litvani u Vilni, Grodnu, Bialistoku, koji Letskim jezikom govore, nesmeju se med Slavjane računati, jer su grane zmešanoga finsko-skitskoga naroda. Serbske kolonije jesu se sa svim porusile. — Vu občinskom su svi Rusi gerčkoga vërozakona.

2. *Rušnjaci* (Ruteni) u maloj Rusii, Polskoj, Galicii, Bukovini, dalje u severoiztočnoj Vugerskoj znašaju do 3,000,000 i jesu po najviše gerčkoga vërozakona.

B. ČEHO-POLSKE SVERŽI, GRANE.

I. Koljeno Česko.

1. *Česi* (Pemci) u Kraljestvu českom, znašaju do 3,500,000 i jesu s vekšinom rimske cerkve; zvan nekoliko jezer Protestantov.

2. *Moravci* stanuju u Markionatu Moravskom brojem 1,430,000, s vekšinom rimskoga vërozakona.

3. *Slovaci* obitavaju u severnoj Vugerskoj, navlastito u stolicah Požunskoj, Nitranskoj, Trenčinskoj, Turockoj, Barškoj, Arvenskoj, Liptovskoj, Solskoj, Hontskoj, Neogradskoj, Gemerskoj, Šipuškoj, Šaroškoj, Abujvarskoj, Zemlinskoj i dr.

Ovih ima skupa više od 3,000,000, med kojimi je jedna tretjina Protestantov, ostali pako rimskoga vërozakona.

4. *Serbi* (Sorabi.) Ovi Vendi kako ih Nemci zovu, jesu ostanki starih negda Serbov i drugih pokoljenjih Slavenskih u Saksonskoj gornjoj i dolnjoj Lužici. Ima ih u Saksonii, u Poruskoj i u Brandenburgju razsejanih skupa do 540,000. Z vekšinom jesu Protestanti.

II. Polsko koljeno.

1. *Poljaci* stanuju u pravom l. 1814 osnovanom Kraljestvu Polskom, to vu onih kotarih, koji su 1772, 1793 i 1795 s Rusium sjedinjeni; to opet u Poruskom u vojvodstvih Poznanskom i Slaskom, u Auštr. Kr. Galicie, i u slo-

bodjini Krakovskoj. K Poljakom spadaju takodjer Slazi (Silezi) i Kašubi. Zvan malo nešto Protestantov jest celo ovo skupa do 15,000,000 brojeće koljeno Rimske cerkve polag latinskoga i gerčkoga običaja.

Zvan ovde naimenovanih Slavjanskih koljenah, nalaze se još gde koji ostanki Slavenski po Njemačkih deržavah i po gde kojih mestih; n. pr. Polabí su u Lineburgu; ima ih takodjer po Italii u Milanskom, po Erdelju, Moldavii, Valakii, Turskoj, u Gerčkoj, da i u samoj Azii. Broj njihov valja da je mal i neznamenit, nit se lahko opreděliti može. Što se pak tiče posebnih koljenah, kako se najmre granjaju, o tom ćemo se drugde razgvarati. —

Z u s a m m e n f a s s u n g

»NAŠ NAROD« (UNSER VOLK), DER ARTIKEL VON LJUDEVIT GAJ
AUS DEM JAHR 1835

Nikša Stančić

Die bisherige Geschichtsschreibung hat ihre Vorstellung von der Gestaltung der Ideologie Ljudevit Gajs und der sog. kroatischen Wiedergeburtswegung (der »Illyrischen Bewegung«) im allgemeinen größtenteils auf dem Artikel »Naš narod« (Unser Volk) basiert. Über diesen Artikel wurde viel geschrieben. Mehrmals und am ausführlichsten hat darüber J. Šidak geschrieben, der aufgrund desselben zum Schluß gekommen ist, daß bei Gaj und allgemein bei den Anhängern der kroatischen Wiedergeburtswegung am Anfang ein Wirrwarr in ihren Auffassungen von den Nationen herrschte, weil sie — unter anderem — das ganze kroatische ethnische Gebiet je nach der territorialen Zugehörigkeit Provinz teilten. Aus einer solchen Feststellung ergab sich dann die Beurteilung, derzufolge in der nationalen Ideologie der kroatischen Wiedergeburtswegung in ihren Anfängen im Jahr 1835 nur die südslavische (»illyrische« Idee) bestanden hätte, aus der sich dann erst mit der Zeit die kroatische Idee herauskristallisiert habe.

Der Verfasser der vorliegenden Arbeit N. Stančić hat in den letzten Jahren mehrere Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Ideologie von Lj. Gaj und der kroatischen Wiedergeburtswegung veröffentlicht. Am umfangreichsten hat er das in dem Buch unter dem Titel »Gajeva 'Još Horvatska ni propala' iz 1832—33« (Gajs Gedicht 'Nein, Kroaten, nicht verloren ist Kroatien noch' aus dem Jahr 1832—33) getan. In diesen Arbeiten konnte er aufgrund neuer Forschungen feststellen, daß Gaj 1830—35 an der Gestaltung eines konsistenten Systems der kroatischen nationalen Ideologie gearbeitet hat, das auf dem mitteleuropäischen Modell der »Sprach-Nation« sowie auf dem kulturellen Panlawismus als einem allgemeinen Rahmen der nationalen Ideologien der Wiedergeburtswegungen bei den slawischen Völkern in der Habsburger Monarchie fußte. Die Klassifizierung der slawischen

Sprachen und Völker, die die zeitgenössische Slawistik anzubieten hatte und die Elemente der Ideologien der Slawischen nationalen Bewegungen waren, schienen Gaj unbrauchbar als Bestandteil der kroatischen nationalen Ideologie, weil sie (besonders bei P.J. Šafárik) das Kroatische Intergrationsgebiet zwischen den Slowenen und den Serben aufteilte. Deshalb übernahm Gaj die Klassifizierung von Jan Kollár, die allerdings alle südliche Slawen in eine sprachliche und nationale Einheit zusammenfaßte, aber die Kroaten weder aufspaltete noch zwischen anderen sprachlichen und nationalen Einheiten teilte. Dabei erstellte Gaj eine eigene Klassifizierung der slawischen und südslawischen Sprachen und Völker, in der er im Rahmen der südslawischen (»illyrischen«) Ganzheit die kroatische ethnische Individualität affirmierte.

Der Verfasser konstatiert, daß die Ergebnisse seiner Forschungsarbeit die Schlußfolgerungen aufgrund von Gajs Artikel »Naš narod« nicht bestätigen, und er hat die Art und Weise, wie der genannte Artikel entstanden ist, erforscht sowie eine eingehende Analyse des Textes durchgeführt. Der Verfasser stellte fest, daß sich Gaj beim Schreiben des genannten Artikels, der im ersten Jahrgang der Zeitschrift »Danica« (Der Morgenstern), des Organs der kroatischen Wiedergeburtbewegung, 1835 erschienen wurde, auf ein Kapitel von Šafáriks Buch »Geschichte der slawischen Sprachen und Literatur nach allen Mundarten« (Ofen, 1826) stützte. Er stellte ferner fest, daß Gaj durch redaktionelle Änderungen Šafáriks Klassifizierung der slawischen und südslawischen Sprachen und Völker geändert hat, weil er mit ihnen nicht übereinstimmte. Aber unter Zeitdruck stehend, wie die meisten Journalisten, hat Gaj Šafáriks Text nicht gründlich überarbeitet, so daß Gajs Artikel »Naš narod« eine nicht auf Hochglanz gebrachter und oft ungeschickter Anpassungsversuch von Šafáriks Text ist. Der Verfasser hat auch Gajs Manuskript des Artikels gefunden, das sich von dem gedruckten Text unterscheidet. So konnte er feststellen, daß Gaj Šafáriks Text und dann auch sein Manuskript gerade in dem Teil am meisten geändert hat, in dem von den Kroaten die Rede ist. Die aufmerksame Analyse zeigt uns, daß Gaj (obwohl er das in der Eile nicht konsequent durchgeführt hat) durch redaktionelle Eingriffe in Šafáriks Text und dann auch durch Abänderungen in seinem Manuskript bestrebt war, Šafáriks Auffassungen zu tilgen und seine eigenen Vorstellungen einzubringen, die anders als es die bisherige Geschichtsschreibung verstanden hatte, im Gefüge der südslawischen (»illyrischen«) Ganzheit die kroatische Individualität hervorhob.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 23

ZAGREB

1990.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.